

मालवणी बोली वरील मराठी आणि गोमंतकीय कोंकणी भाषांचा प्रभाव

प्रास्ताविक

विस्तृत असे भाषिक आणि भौगोलिक क्षेत्र असलेल्या महाराष्ट्र प्रदेशात प्रमाण भाषा म्हणून जरी मराठीचा वापर केला जात असला, तरी दर बारा कोसावर बदलणारी ही भाषा प्रादेशिक वैशिष्ट्यांना घेवूनच व्यक्त होताना दिसते.संपूर्ण कोंकण ,गोवा,कारवारपासून उत्तरेस दमणपर्यंत, पूर्वेकडे भंडारा-गोंदियापर्यंत , तसेच विदर्भ,मराठवाडा अशा सीमानी व्यापलेल्या या प्रदेशाचे शासकीय अनुशासन जरी एका छताखाली होत असले तरी या प्रदेशात आढळणारी भाषिक विविधता निश्चितच प्रादेशिक तसेच सांस्कृतिक प्रतिनिधित्व करणारी आहे.महाराष्ट्रात बोलल्या जाणाऱ्या मराठीचे अनेक स्थानिक भेद आढळतात. कोंकणी(मालवणी),वऱ्हाडी, खानदेशी,अहिराणी,कोल्हापुरी या आणि अशा कितीतरी मराठीच्या स्थानिक बोली प्रचलित असलेल्या दिसतात.आज जागतिकीकरणाच्या रेट्यात अडकलेला माणूस आंतरराष्ट्रीय भाषा म्हणून जरी व्यवहारासाठी इंग्रजीची कास धरत असला, तरी आपल्या सांस्कृतिक बोलीला तो विसरू शकत नाही, विसरलेलाही नाही. परंतु आधुनिक शिक्षण आणि सांस्कृतिक पर्यावरणाच्या होणाऱ्या परिवर्तनाचा परिणाम भाषेवर जलद गतीने होताना दिसतो आहे.जुन्या पिढीच्या तोंडी असलेले कित्येक शब्द,म्हणी, वाक्प्रचार हळूहळू भाषेतून नाहीसे होत आहेत. केवळ म्हणी-वाक्प्रचार म्हणून त्यांचा अभ्यास जरी केला गेला तरी त्यातील सांस्कृतिक, सामाजिक तसेच पर्यावरणीय संदर्भ काळाच्या ओघात अनाकलनीय होऊ लागले आहेत.शिक्षणामुळे स्थानिक बोलीही नष्ट होऊ लागल्या आहेत, आणि म्हणूनच आज या बोलींचा अभ्यास करून , त्यांचे जतन करून, मागच्या पिढीकडून त्यांतील हरवत चाललेला भाषिक संदर्भ जाणून घेणे अत्यंत गरजेचे आहे.

महाराष्ट्राच्या पश्चिम किनारपट्टीच्या लगत असलेल्या भूभागास स्थूलमानाने 'कोंकण' असे म्हटले जाते.साहजिकच या प्रदेशात बोलली जाते ती बोली म्हणजे 'कोंकणी'असे सामान्यपणे म्हणता येते. ही 'कोंकणी' पोटभाषा म्हणूनच मागची अनेक वर्षे उल्लेखिली जात होती.गेली पंचवीस वर्षे मात्र 'कोंकणी' या नावाने परिचित असलेली एका विशिष्ट प्रदेशातील बोली आठव्या परिशिष्टात समाविष्ट झाल्याने ती 'भाषा'म्हणून मान्यता पावली आहे.अनेक वर्षे वेगवेगळ्या पातळ्यांवर झालेल्या संघर्षातून इ. स.१९८६ या वर्षी 'कोंकणी' ही भाषा म्हणून मान्य करून तिला गोव्याची राजभाषा म्हणून दर्जाही मिळाला. अर्थात कोणतीही भाषा ही बोलीतूनच निर्माण हाते. आज प्रमाण भाषा म्हणून ओळखली जाणारी मराठी यादवकाळात बोलीच होती. यादवकाळानंतर या बोलीत निर्माण झालेले दर्जेदार साहित्य, आध्यात्मिक - तत्त्वज्ञानपर साहित्य, शाहिरी रचना आणि पुढे अव्वल इंग्रजी काळात भाषांतर युग म्हणावे अशा पद्धतीने झालेले इंग्रजीतून मराठीत केलेले भाषांतरित साहित्य अशा प्रकारे महाराष्ट्री बोलीचे कालिक परिवर्तन झालेले दिसते.यादवकालीन मराठी ही पूर्णांशाने महाराष्ट्री बोलीच होती.त्याकाळात संस्कृत ही आध्यात्मिक भाषा होती. परंतु, ज्ञानदेवादी संतांना ही बोली अमृताते पैजा जिंकिल असा विश्वास वाटला आणि त्यांनी तिला आध्यात्मिक भाषेचा दर्जा प्राप्त करून दिला.यादवकालीन महाराष्ट्री बहामनी कालात बदलली,या महाराष्ट्री बोलीचेच परिवर्तित रूप शिवकालात दिसते, तर पुढे पेशवेकालीन महाराष्ट्रीने आणखी वेगळे वळण घेतले, हेही पाहता येते.

सोळाव्या शतकात पोर्तुगीजांचे गोमंतकावर काळे पाय लागले.त्यांनी गोमंतकाची संस्कृती नष्ट करण्यासाठी जे काही वेगवेगळे उपाय योजले, त्यांतील एक उपाय म्हणजे त्यांनी गोमंतकीयांच्या देशी भाषेवर घातलेले निर्बंध.पोर्तुगीजांनी गोवा काबीज केल्यानंतर उर्वरित भारत-महाराष्ट्रापासून गोवा प्रदेश राजकीयदृष्ट्या पूर्णपणे तुटल्यासारखा झाला.पंधराव्या शतकात कोंकणसहित एकूण महाराष्ट्रात ज्या ज्या प्रांतिक बोली प्रचलित होत्या, तशांपैकीच एक गोमंतकातही वापरात होती.पुढे पोर्तुगीजांच्या भाषिक दडपशाहीच्या धोरणाचा परिणाम झाल्याने गोमंतक प्रदेशातील बोलल्या जाणाऱ्या भाषेवर केवळ पोर्तुगीज, फ्रेंच या भाषांचाच परिणाम होत राहिला. हा परिणाम त्या काळच्या शिक्षित समाजाच्या बोलीवर जितक्या अधिक प्रमाणात झाला, तितका इतरांच्या बोलीवर झाला नाही.त्यामुळेच त्याकाळापासून अगदी गोवा स्वतंत्र होईपर्यंत गोव्यात बोलली जाणारी बोली, म्हणजे आजची कोंकणी भाषा ही यादवकालीन मराठीशी अधिक साम्य दाखवत असलेली दिसते.या साम्यामुळेच महानुभावीय साहित्यात ,

ज्ञानेश्वरीत काही प्रमाणात संत साहित्यातही आजच्या कोंकणी भाषेतील अनेक शब्द सापडतात. म. वा. धोंडासारख्या संशोधकांनी 'ज्ञानेश्वरीतील कोंकणी शब्दांचा शोध' किंवा प्रा. आनंद नाडकर्णी यांनी 'ज्ञानेश्वरीतील लुप्त शब्दांचा कोंकणी बोलीत शोध' या सारख्या पुस्तकांतून त्यामुळेच अशाप्रकारचे संशोधनपर विचार व्यक्त केले आहेत.

एकोणिसाव्या शतकानंतर एकूणच भाषेकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण बदललेला दिसतो. भाषाविषयक पारंपरिक विचारांना छेद देत विविध मते पुढे येऊ लागली. भाषिक अस्मिता आणि सांस्कृतिक प्रेम यामुळे असलेला भाषाविषयक अवैज्ञानिक दृष्टिकोण बदलू लागला. वैज्ञानिक दृष्टीने भाषेचा वर्णनात्मक अभ्यास करता येतो, हा विचार पुढे आला. यानुसार जुने भाषाविषयक गैरसमजही दूर झाले. वैज्ञानिक दृष्टीने कोणतीही भाषा श्रेष्ठ वा कनिष्ठ, सोपी वा दुष्कर, चांगली वा वाईट नसते. किंवा बोली आणि प्रमाण भाषा असे नसून बोली आणि प्रमाणबोली असेच चित्र असते, कारण प्रमाण भाषा ही कोणत्या तरी गटाची, प्रदेशाची बोलीच असते असे काहीसे नवीन विचार पुढे आले. आज वेगवेगळ्या पुराव्यांचा आधार देवून कोणती भाषा कोणत्या भाषेपेक्षा जुनी आहे वा श्रेष्ठ आहे हे सिद्ध करण्याचा प्रयत्न भाषासंशोधक करत आहेत. भाषिक अस्मिता हे या संशोधनाचे प्रमुख अंग आहे. त्यामुळेच या ठिकाणी माझ्या अभ्यासाचा विषय वरीलपैकी कोणत्याही संदर्भात नसून आज जी कोंकणी भाषा आहे त्या भाषेचा आणि मराठी भाषेचा मालवणी बोलीशी असलेला संबंध शोधणे हा आहे. हा संबंध शोधताना या भाषांचा आणि मालवणी बोलीचा संबंध देववाणी असलेल्या संस्कृतशी कसा आहे हे अतिशय ढोबळपणे मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

प्रकरण १

भाषिक स्थित्यंतरे स्वरूप मीमांसा

भाषा आणि पोटभाषा---

अस्ति, जायते, वर्धते, विपरिणमते आणि मृत्यते असे विकार कोणत्याही सजीवांप्रमाणे भाषेलाही होतात. वास्तविक भाषा ही एक सामाजिक संस्थाच असते. त्यामुळेच समाज परिवर्तनातून भाषिक परिवर्तन होते आणि भाषिक परिवर्तनातूनच नवनवीन बोली आणि भाषा निर्माण होतात. जिला पोटभाषा वा बोली असे म्हणतात ती एका समाजाची भाषाच असते कारण तेच त्यांच्या संदेश वहनाचे माध्यम असते. एखाद्या भाषेच्या दोन टोकांच्या पोटभाषा या अगदी वेगळ्या असतात. तांत्रिक दृष्ट्या त्या दोनही एकाच भाषेच्या बोली असल्या तरी भाषिक आणि सांस्कृतिक दृष्ट्या त्यांत बराच फरक असतो. भौगोलीक, राजकीय कारणामुळे एखाद्या समाजात जो सामाजिक सांस्कृतिक फरक पडतो त्यांतूनच अशा नवनवीन पोटभाषा वा बोली निर्माण होतात. आशयाचे वहन करणे हे भाषेचे प्रमुख कार्य असते. दैनंदिन व्यवहारासाठी बोली वा पोटभाषा रूपात असलेली भाषा जेव्हा सार्वजनिक पातळीवर सामाजिक संपर्का बरोबरच शासकीय, सांस्कृतिक तसेच साहित्यिक कार्यासाठी वापरली जाते तेव्हा ती पोट भाषा वा बोली प्रमाण मानून भाषेचे रूप घेते. त्यातील प्रमुख बोली प्रमाणरूप मानून तिला लिखित भाषेचा मान मिळतो आणि त्या बोलीच्या आसपासच्या इतर बोली या त्या प्रमाण बोलीच्या म्हणजे, प्रमाण मानल्या गेलेल्या भाषेच्या बोली मानल्या जातात. भाषेचा इतिहास पाहिल्यास जगातील सर्वच भाषांची निर्मिती अशाच पद्धतीने झाली आहे. आर्यभाषेच्या निरनिराळ्या पोटभाषांची निर्मिती सुद्धा अशाच पद्धतीने झाली आहे. बोली स्वरूपात जिवंत असणारी भाषा अखंड आणि अव्याहतपणे संदेशनाचे काम करित आहे, प्रवाहात येणारी विविध वळणे आणि विविध रूपे घेत शाखोपशाखांनी बहरत आहे. वेगवेगळी रूपे आणि वेगवेगळी नावे धारण केलेली ही भाषा त्या त्या समाजगटाच्या अस्मितेचा विषय बनून आपले अस्तित्व टिकवून आहे. मराठी आणि

कोंकणी या दोनही भाषांचा अभ्यास करताना अशाच काही गोष्टी अनुभवाला येतात. काहीवेळा एखाद्या विशिष्ट कालखंडात भाषा म्हणून मान्यता पावलेल्या बोलीचे केंद्र बदलते आणि दुसऱ्या केंद्राला महत्त्व प्राप्त होते. मराठी भाषेच्या उगमकाळात देवगिरी परिसरातील मराठी ही केंद्रवर्ती होती पण पुढल्या काळात संत ज्ञानेश्वरांनी 'अमृतातेही पैजा जिंकी' असे वर्णन केलेली नेवाशे येथील मराठी प्रमाण मराठीची बोली झाली कारण भाषेचे केंद्र बदलले. इतिहासाच्या वळणांबरोबर भाषेच्या प्रमाणाचे केंद्र बदलते ही वस्तुस्थिती आहे. मराठी भाषेच्या बाबतीत वर्तमान काळात हे केंद्र पुण्या-मुंबईकडून आता पुनः बाजुला होत असल्याचे चित्र दिसू लागले आहे. विविध प्रदेशातील लेखन प्रवाहांबरोबरच आकाशवाणी-दूरदर्शन सारख्या माध्यमांद्वारे प्रसृत केली जाणारी आजची मराठी भाषा पाहिली म्हणजे आजच्या मिश्रसमाज व्यवस्थेमुळे एका विशिष्ट समाजाकडून निर्माण झालेल्या भाषेला प्रमाण मानणे अशक्य होत असल्याचेही जाणवू लागले आहे. आज विविध माध्यमांमध्ये, प्रामुख्याने दृक्चित्र माध्यमांमध्ये अशा प्रादेशिक बोली प्रमाण भाषेमध्ये सहजपणे मिसळलेल्या दिसतात. चालू काळात हळूहळू प्रांतिकदृष्ट्याही प्रमाण मराठीचे केंद्र बदलत जात असलेले दिसते.

इ. स. १९६०नंतरच्या कालखंडात भाषाविज्ञानाची 'समाज भाषाविज्ञान'(social Linguistics) ही शाखा उदयाला आली. भाषेकडे केवळ संरचनात्मक अंगाने पाहण्याबरोबरच भाषा ही एक सामाजिक संस्था आहे हे लक्षात घेऊन भाषा आणि समाज यांच्या संबंधातून भाषेच्या स्वरूपाचा अभ्यास करता येतो, हा दृष्टिकोन पुढे आला. याच काळात विविध समाज गटांना आपल्या स्वतंत्र अस्तित्वाची जाणीव होऊ लागली. भाषा ही समाजाच्या अस्तित्वाशी, अस्मितेशी निगडित असते इतकेच नव्हे तर आपल्या कृती-उक्ती तसेच क्रिया प्रतिक्रियांचे महत्त्वाचे माध्यम असते याची जाणीव झाल्याने भाषेकडे सामाजिक अंगाने पाहिले जाऊ लागले.

वास्तविक एकोणीसाव्या शतकातच ऐतिहासिक भाषाविज्ञानाच्या प्रभावातून 'बोलीभूगोल' या नावाने प्रादेशिकतेनुसार बोलींचा अभ्यास सुरू झाला होता. या अभ्यासानुसार बोलीच्या सीमारेषा काटेकोरपणे दाखवता येत नाहीत त्या परस्परांमध्ये मिसळलेल्या असतात, हे लक्षात आले. तरीही या अभ्यासापूर्वी तांत्रिक दृष्ट्या अभ्यास करताना भाषेच्या मोठ्या वर्तुळांतर्गत बोलीची छोटी छोटी वर्तुळे असतात, ही धारणा होती परंतु पुढे 'ऐतिहासिक भाषाविज्ञान' आणि 'मानववंशविज्ञान' या शाखांतर्गत झालेल्या अभ्यासातून प्रदेशांतर्गत विविध

जाती जमातींच्या बोलीही वेगवेगळ्या असतात, असे दिसून आले .या अभ्यासातून भाषाविषयक अनेक नवनवे प्रश्न निर्माण झाले. भाषा आणि बोली यांच्याविषयी नवे निष्कर्ष मिळू लागले. उदा. महाराष्ट्र आणि गोवा या प्रदेशातील सीमा भागातील बोली या आपापल्या भाषांच्या इतर बोलींपेक्षा दुसऱ्या भाषेच्या बोलीशी अधिक साम्य दाखवितात. त्यामुळेच, पेडण्याची वा एकुण सिंधुदुर्ग प्रदेशाची बोली ही महाराष्ट्रातील इतर बोलींपेक्षा गोव्याच्या भाषेशी अधिक साम्य दाखविते.तर गोव्याच्या दक्षिण सीमारेषेवरील काणकोणी बोली ही गोव्यातील इतर बोलींपेक्षा कर्नाटकातील कारवारी बोलीशी अधिक जवळची आहे, असे दिसते. त्यामुळेच आपली बोली ही कोणत्या भाषिक वर्तुळाचा भाग आहे हे भाषिक प्रमाणांवरून नव्हे तर त्या त्या समाजाच्या धारणांवरून ठरत असते याचा अनुभव येतो. असे डॉ.कल्याण काळे यांनी 'समाजभाषाविज्ञान: संशोधनाची क्षेत्रे' या आपल्या लेखात म्हटले आहे. 'मालवणी बोलीवरील मराठी आणि कोंकणी भाषांचा प्रभाव' अभ्यासताना अशा पूर्वसूरींच्या निष्कर्षांचा उपयोग झाला आहे.

जागतिक भाषांचे वर्गीकरण

जगात बोलल्या जाणाऱ्या भाषांची काटेकोर मोजदाद करणे जरी अशक्य असले तरी सामान्यतः हा आकडा २५०० ते ३०००पर्यंत जाऊ शकेल.यातील अनेक भाषा लिपी नसलेल्या, साहित्य नसलेल्या , म्हणजे केवळ बोली अवस्थेतील आहेत. काही ,कधीकाळी समृद्ध होत्या परंतु आज त्या व्यवहारात नाहीत ,अशीही अवस्था आहे.अशा या भाषांचा अभ्यास करताना भाषाभ्यासकांनी भाषांची मूळ प्रकृती, तीत वापरले जाणारे प्रत्यय आणि त्या भाषांतील शब्दसंग्रहाच्या आधारे भाषा वर्गीकरणाच्या दोन पद्धती स्वीकारल्या आहेत.भाषेच्या रचनातत्वाला अनुसरून म्हणजेच तिच्या एकुण रचनेवरून केल्या जाणाऱ्या प्रकाराला 'रूपात्मक, रचनात्मक अथवा आकृतिमूलक वर्गीकरण' असे म्हणतात.भाषेतील नात्याचे शब्द,संख्यावाचक विशेषणे,सर्वनामे यांची व्युत्पत्ती तपासून भाषांचे असलेले परस्पर संबंध लक्षात घेऊन केल्या जाणाऱ्या प्रकाराला 'भाषेचे वांशिक वा पारिवारिक वर्गीकरण' म्हटले जाते.आकृतिमूलक वर्गीकरणाचे स्वरूप अधिक किचकट असून त्यात तशी निश्चितता नसते. त्यामुळेच वांशिक अथवा पारिवारिक वर्गीकरण करून आज आधुनिक भाषाशास्त्रज्ञानी जागतिक भाषांचे कुलनिष्ठ स्वरूप अभ्यासकांसमोर मांडले आहे,असे डॉ.अंजली सोमण यांनी म्हटले आहे. १

इ.स.१७६७मध्ये कूर्दो(Coeurdoux)या फ्रेंच मिशनऱ्याने संस्कृत आणि लॅटीन भाषांचा अभ्यास करून या दोन भाषांतील साम्य दाखविल्यानंतर पुढे इ.स. १७९६मध्ये सर विल्यम जोन्स याने संस्कृत आणि लॅटीन बरोबरच ग्रीक भाषेचेही या भाषांशी असलेले साम्य दाखवून दिले.भाषा वर्गीकरणाच्या इतर प्रकारांपेक्षा ही वांशिक अथवा पारिवारिक वर्गीकरणाची पद्धती आज जगात अधिक प्रचलित आहे. जगातील सुमारे ३००० भाषांपैकी प्रमुख भाषांचे वर्गीकरण या पारिवारिक पद्धतीने केले आहे. या अभ्यासानुसार या भाषांचे वर्गीकरण सुमारे १८परिवारात केले आहे.२

भारत युरोपीय (Indo-European)भाषा परिवारातील भारत इराणी(Indo-Iranian) या मुख्य शाखेपासून आजच्या सर्व आधुनिक भाषा जन्माला आल्या आहेत, असे संशोधक सांगतात.भारत इराणी शाखेचे काही आर्य भारतात आले, ते आपली संस्कृत भाषा घेऊन आले.इ. स. पूर्व १५०० ते ५००० वर्षांपर्यंतच्या काळात प्राचीन भारतीय आर्य भाषेचे रूप पाहता येते.आज ज्याला 'वेदकालीन भाषा' म्हटले जाते, ती त्यावेळची लोकभाषा होती की काय, हे जरी सांगता येत नसले ,तरी ज्या काळात वेदरचना झाली, वा ज्याकाळात आर्य भारतात आले, त्याकाळात भारतात समांतर अशा काही लोकभाषा असाव्यात, असा अंदाज सांगितला जातो.युरोपीय इतिहासात सांस्कृतिक दृष्टीने जे स्थान ग्रीक - लॅटीनला आहे, तेच स्थान भारतीय इतिहासात संस्कृतला आहे.वैदिक काळापासून वा त्याही पूर्वीपासून भारतात लोकभाषा प्रचलित होत्या आणि त्यांचा विकास गौतम बुद्ध, महावीर जैन यांच्या काळापासून होत राहिला आहे, हा इतिहास आहे. इतिहासकारांनी या विकासाचे टप्पे पुढीलप्रमाणे दाखविले आहेत-

१.प्रथम प्राकृत-इ. स. पूर्व ५०० ते इसवीसन आरंभापर्यंत.पाली भाषा आणि अशोकाचे शिलालेख.

२. द्वितीय प्राकृत-इ.स.पासून इ.स. ५०० पर्यंत.महाराष्ट्री प्रमाणे साहित्यिक प्राकृत भाषा.

३.तृतीय प्राकृत-इ.स.५०० ते १०००पर्यंत.पूर्व प्राकृतापासून निर्माण झालेल्या सर्व अपभ्रंश भाषा.

एकूणच मध्य युगात पाली,महाराष्ट्री ,शौरसेनी,मागधी,अर्धमागधी,पैशाची अशा अनेक प्राकृत भाषांचा विकास झाला. ३ आज अस्तित्वात असलेल्या सर्व आधुनिक भारतीय भाषा या मध्ययुगीन प्राकृत भाषांपासून विकसित झाल्या आहेत, असेच मानले जाते.

मराठी आणि कोंकणी--

भारत युरोपीय (Indo-European) या एका प्रमुख भाषाकुळाची उपशाखा भारतीय आर्य (Indo-Aryan) या नावाने भारतात स्थिरावली.भाषाशास्त्रात होर्नर्ले यांनी मांडलेल्या सिद्धांतानुसार आर्य भारतात स्थिरावल्यानंतर त्यांनी जी वसाहत केली ती 'आंतरवर्तुळ आणि बहिर्वर्तुळ' स्वरूपाची होती.या बाह्य वर्तुळातून जी मागधी भाषा निर्माण झाली, त्यातूनच पुढे लहांडी, सिंधी, महाराष्ट्री,ओरिया, बिहारी,बंगाली व आसामी या भाषा निर्माण झाल्या ,असे हा सिद्धांत सांगतो.होर्नर्लेच्या मते प्राचीन भारत हा भाषिकदृष्ट्या पश्चिमेकडे शौरसेनी आणि पूर्वेकडे मागधी अशाप्रकारे विभागला होता.त्या मागधीमधूनच महाराष्ट्रीचा उगम झाला असे म्हटले जाते.

महाराष्ट्री प्राकृत या अपभ्रंश भाषेशी मराठी आणि कोंकणी या आधुनिक भाषांचा दाट संबंध असल्याचे त्यांच्या अभ्यासातून लक्षात येते. आज महाराष्ट्र म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या प्रदेशाची क्षेत्रमर्यादा त्या काळात बरीच विस्तृत अशी होती.या क्षेत्रमर्यादांचे संदर्भ अनेक शिलालेखात सापडतात. सन.७१२ मध्ये विजापुर जिल्ह्यातील ऐहोळे गावाच्या रविकीर्तीच्या लेखात नव्याणव हजार गावे असलेल्या तीन महाराष्ट्रकांचा अधिपती असा उल्लेख द्वितीय पुलकेशीच्या वर्णनात केला आहे.४ प्राचीन मराठी शिलालेख आणि ताम्रपटांच्या उपलब्धतेप्रमाणे ठाणे, कुलाबा, रत्नागिरी, सिंधुदूर्ग, गोमंतक, पूणे, सोलापूर, सातारा, अहमदनगर, खानदेश,औरंगाबाद,बीड, परभणी, उस्मानाबाद, वऱ्हाड, नागपूर कोल्हापूर असे अनेक प्रदेश भाषिकदृष्ट्या महाराष्ट्राशी जोडलेले होते, असे म्हणता येते.ऐतिहासिक काळात मराठ्यांनी महाराष्ट्राचे क्षेत्र अधिक विस्तारित करून बडोदे,ग्वाल्हेर, इंदूर,झांशी, देवास, छत्तीसगड, दक्षिणेत तंजावर,जंजिरापर्यंत वाढविलेले दिसते.साहजिकच महाराष्ट्राच्या क्षेत्र विस्ताराबरोबरच महाराष्ट्री भाषेचे क्षेत्रही विस्तारत गेले.चांद्यापासून(चंद्रपूर) बांद्यापर्यंत आणि

बडोदे, देवास, इंदूर, ग्वाल्हेरपासून दक्षिणेला तंजावर जंजिरापर्यंतच्या प्रदेशातही महाराष्ट्री पोहोचली.

महाराष्ट्री भाषेचा विकास-आणि स्थित्यंतरे

प्राचीन काळात राजसत्तेच्या आश्रयाने आणि धर्माच्या प्रेरणेने नृत्य, संगीत, चित्रकला, स्थापत्य आणि भाषा, संस्कृती यांचा विकास होत असे. वेगवेगळ्या प्रांतांत सापडलेल्या शिलालेख, ताम्रपटांच्या आधारे महाराष्ट्री भाषेविषयीचे काही निष्कर्ष हाती येतात. तसेच प्राचीनकाळापासून महाराष्ट्रात सुरु असलेली साधनापरंपरा, लेखनपरंपरा, धर्मपंथांचा उदय यांच्या आधारे महाराष्ट्री भाषेचा विकास पाहता येतो.

पश्चिम महाराष्ट्रावर काही काळ आभीरांची सत्ता आली. इ.स. २५० ते ५५० म्हणजे सुमारे ३०० वर्षांपर्यंत विदर्भात वाकाटकांचे राज्य होते. वाकाटकांच्या काही प्राकृत रचनाही आढळतात. रामटेकवरून निर्माण झालेले कालिदासाचे मेघदूत वा वैदर्भी शैली याच काळातील. पुढे इ. स. ५५० ते ६२० या कालखंडात महेश्वर येथील कलचुरी नृपतीची कारकीर्द गाजली. विदर्भ आणि कोंकण प्रांतावरही त्याची सत्ता होती. सहाव्या शतकापासून कर्नाटकात बदामीस सत्याश्रय पुलकेशीच्या नेतृत्वाखालील चालुक्यांची राजवट सुरु झाली. याच्याच कारकीर्दीत कर्नाटक आणि महाराष्ट्र यांचा भाषिक आणि धार्मिक बाबतीत सांधा जुळून आला. ५ यानंतर इ. स. ७५० ते इ.स. ९७५ या काळात महाराष्ट्रावर राष्ट्रकूटांनी राज्य केले. तर पुढे कल्याणीचे चालुक्य महाराष्ट्र कर्नाटकावर राज्य करू लागले. गोवे, सावतवाडी व रत्नागिरी येथे तसेच उत्तर कोंकण व कोल्हापूर येथे शिलाहारानी राज्य केले. डॉ. अ. ना. देशपांडे प्राचीन मराठी वाङ्मयाच्या इतिहासात चालुक्यकालीन संस्कृतीविषयी लिहितात,
" चालुक्यांनी स्वतंत्र राज्य स्थापिले तेव्हापासून कानडी मराठ्यांस चढती कळा लागली व मन्हाटी महाराष्ट्र व तेलंगण या दोहोमध्ये चालुक्यांच्या कानडी महाराष्ट्र राज्याची स्थापना झाली." अशी जी मीमांसा 'मन्हाट्यांसंबंधी चार उद्गार' काढताना राजारामशास्त्री भागवतांनी मांडली आहे तिच्यातील 'कानडी मन्हाटी राज्य' ही शब्द योजना निःसंशय व सूचक आहे. ६

हे आणि यासारखे कितीतरी संदर्भ महाराष्ट्र, कर्नाटक, तेलंगण यांच्यातील धार्मिक, भाषिक, सांस्कृतिक तसेच साहित्यिक संबंध दाखविण्यास पुरेसे आहेत. एका बाजूला कर्नाटक, दुसऱ्या बाजूला महाराष्ट्र - तेलंगण प्रदेश अशा परिस्थितीत मध्ये येणाऱ्या गोव्यासहित संपूर्ण कोंकणपट्टीत सांस्कृतिक तसेच भाषिक मिश्रण होणे साहजिकच आहे. १२व्या शतकापर्यंत महाराष्ट्र व कर्नाटकात अत्यंत सलोख्याचे संबंध असावेत असे अनेक अभ्यासक मानतात. महाराष्ट्राचे आराध्य दैवत पंढरीचा विठोबा हाही मूळ 'कर्नाटकु कानडा' असल्याचेही संशोधकांचे मत आहे. कर्नाटकात असलेले सातवाहन आणि चालुक्य यांनी गोव्यावरही राज्य केले असल्याने महाराष्ट्र आणि कर्नाटकाप्रमाणेच गोवा प्रदेशही या दोन्ही प्रदेशांना जोडून असलेला दिसतो.

इ. स. पूर्व ८०० वर्षांपासून इ. स. १५० पर्यंत देशात शौरसेनी, मागधी, पैसाची, पाली, अर्धमागधी सारख्या भाषा हळूहळू आपले अस्तित्व सिद्ध करू लागल्या होत्या, त्यांत महाराष्ट्री प्राकृत ही एक प्रमुख भाषा होती. आठव्या शतकात गोव्यात बदामी चालुक्याची राजवट असताना कानडी बरोबरच व्यवहारासाठी वापरली जाणारी महाराष्ट्री प्राकृत कोंकण म्हणजे उत्तर कोंकण, गोवा आणि उर्वरित महाराष्ट्र प्रदेश या भागात हळूहळू आपला आकार घेत होती. जैन वाङ्मयातील संदर्भांनुसार आठव्या शतकात एकुण अठरा देशी भाषा अस्तित्वात होत्या असे दिसते. ७) या काळात गोवा आणि दक्षिण महाराष्ट्रात कोंकणसहित महाराष्ट्री भाषेची उत्क्रांती होत होती. सलग २५९ वर्षे गोव्यावर कानडी राज्य असूनही त्या काळातसुद्धा गोमंतकाची संस्कृती कर्नाटकापेक्षा महाराष्ट्रालाच जवळ असलेली दिसते.

जेव्हा गोवा बेट आदिलशहाच्या ताब्यात आले, तेव्हा आदिलशहाची सत्ता कुडाळपासून चिताकूलपर्यंतच्या प्रदेशावर होती. सोळाव्या शतकात पोर्तुगीजांनी दमण, दीव, मुंबईसह वसई प्रांत, चौल, गोवा बेट, बार्देस, होनावर, बसरूर, मंगळूर, कानानूर, क्रांगानूर, क्विलन, कोचीन, नेगापट्टण, मेलियापुर, हुगळी, सातिगाव, असे अनेक प्रदेश आपल्या ताब्यात घेतले होते. परंतु १७४० नंतर मात्र पोर्तुगीज साम्राज्यशाहीला उतरती कळा लगली. दमण, दीव, गोवा बेट, एवढेच प्रदेश त्यांच्या ताब्यात होते. सध्याच्या उत्तर गोव्यातील पेडणे, डिचोली आणि सांखळी हे विभाग बरीच वर्षे सावंतवाडी संस्थानाकडे होते. पोर्तुगीज गोव्यात येण्यापूर्वीसुद्धा दक्षिणेतील फोंडा, मणेरी, पेडणे डिचोली व सांखळी हे प्रदेश सोडल्यास

इतर सर्व भाग इ.स.१३४७ ते इ.स. १५१२ पर्यंत बहामनींकडे होते. दक्षिणेकडील गोव्यासहित काही भाग इ.स. १४३६ दरम्यान विजयनगरच्या साम्राज्यात येत होता. त्यापूर्वी १२व्या शतकांत सावंतवाडीच्या पाळीगर देसाई यांनी संपूर्ण कोंकण आपल्या ताब्यात घेतले होते तर १०व्या शतकांत कोंकणातील हा प्रदेश देवगिरीच्या यादवांकडे होता. देवगिरीच्या यादवानी महाराष्ट्री भाषा, साहित्य, कला, संस्कृती यांना बरेच प्रोत्साहन दिले. १५व्या शतकात या संपूर्ण प्रदेशावर विजापूरच्या आदिलशहाची सत्ता आल्यानंतर आरंभी त्यांनी सावंतवाडी सहित गोवा काबीज केला परंतु इ.स. १५५४मध्ये मात्र सावंतवाडीच्या सावंतांनी आदिलशहा विरुद्ध बंड पुकारून आपले स्वतंत्र असे सावंतवाडी संस्थान स्थापन केले. या काळात त्यांनी सावंतवाडी तालुक्यातील होडावडा या गावी आपली राजधानी स्थापून विजापूर सैन्याचा पराभव केला, आपल्या संपूर्ण हयातीत सावंतवाडीचे असे स्वतंत्र अस्तित्व त्यांनी राखले असले, तरी त्यांच्या वंशजानी मात्र पुनः विजापूरकरांचे मांडलिकत्व स्वीकारले. पुढे विजापूरच्या आदिलशाहीला उतरती कळा लागल्यानंतर, फोंड सावंतांचे चिरंजीव खेमसावंत यांनी आपण विजापूर संस्थानपासून स्वतंत्र असल्याचे जाहीर केले आणि कुडाळच्या देसाईवर स्वारी केली, छत्रपती शिवाजी महाराजांकडे एका तहाद्वारे राजनिष्ठा प्रगट केली आणि पुढे त्यांच्या विरोधातही गेले. एकूणच या काळात राजसत्तेसाठी आपापसात आणि परकी सैन्याकडे धुमश्चक्रीही चालू असली तरी पेडणे, डिचोली, साखळी, सत्तरी आणि फोंडा या पंचमहालातील समाज मात्र महाराष्ट्री भाषा, संस्कृती, यांच्या प्रचंड प्रभावाखाली होता. (८) (तत्रैव) वरील सर्व तपशीलवार ऐतिहासिक संदर्भ गोव्यातील ख्यातनाम इतिहास संशोधकांच्यालेखातून घेतला आहे. या तपशीलाच्या आधारेच कोंकण आणि गोवा या प्रदेशातील महाराष्ट्री भाषा आणि संस्कृतीची पार्श्वभूमी अशा ऐतिहासिक आणि राजकीय संदर्भातून पाहता येते.

गोव्यात जेव्हा पोर्तुगीजांनी आपले व्यवहार सुरु केले, तेव्हा त्यांना गोव्यातील धार्मिक व ग्रामीण व्यवहाराची कागदपत्रे कानडी लिपीत आढळली. त्यामुळेच पोर्तुगीज मिशनऱ्यांनी गोव्यातील स्थानिक भाषेला (Lingua Canarina) वा (Lingua Canarim) म्हणजे 'कानडी भाषा' असे संबोधले. वास्तविक कानडी लिपीतून लिहिलेला तो मराठी मजकूर होता असे इतिहास संशोधक डॉ. प्रकाशचंद्र शिरोडकर यांनी वरील संदर्भातच म्हटले आहे. (९) (उपरोक्त पृ. २४) गोंय कानडीत लिहिलेली गोमंतकातील ग्रामीण व्यवहाराची कागदपत्रे पोर्तुगीज भाषेत करावीत, अशी सक्त ताकीद पोर्तुगीज सरकारने इ.स. १६१४च्या एका हुकुमाद्वारे

केल्याने कुड्डाळी गावातील ही कागदपत्रे दोन वर्षांच्या आंत पोर्तुगीज भाषेत केल्याचे इतिहास सांगतो, असेही ते म्हणतात.

एका बाजूला कन्नड लिपी, महाराष्ट्री भाषा असे भाषिक चित्र त्या काळात दिसते तर दुसऱ्या बाजूला हुकुमाद्वारे या भाषेवर पोर्तुगीज सरकारने आणलेल्या गंडांतरामुळे देशी भाषेची होणारी गळचेपी दिसते. अर्थात हे भाषिक चित्र गोमंतकातील गोवा बेट, बार्देस, साष्टी या भागात दिसत असले तरी एकूण कोंकणपट्टीतील भाषेप्रमाणे महाराष्ट्री अपभ्रंश भाषेचा प्रभाव नव्या काबिजादीत मात्र पडतच होता.त्यामुळेच, सांस्कृतिक पातळीवर 'ज्ञानबा तुकारामचा' गजर अखिल महाराष्ट्राप्रमाणेच कोंकण आणि गोमंतकातील नव्या काबिजादीमध्येही होत होता.त्याचबरोबर,धार्मिक कार्यांमध्ये संस्कृतबरोबर मराठीचा वापर होत होता.वाचिक व्यवहारासाठी संपूर्ण कोंकणपट्टीत प्रांतिक कोंकणीचा वापर केला जात असला, तरी लेखन,भाषण, नाटक,कीर्तनादींसारख्या औपचारिक -सांस्कृतिक कामासाठी महाराष्ट्री मराठीचा वापर इतर कोंकणाप्रमाणे गोव्यातही केला जात असे.इन्क्विझिशनच्या (धर्मसमीक्षण सभेच्या) काळात एकूणच देशी भाषांवर पोर्तुगीज सरकारने निर्बंध लादले होते. या विपरित काळातही गोमंतकीयांनी देशी भाषांचे जतन आणि संवर्धन केले, म्हणून आज गोमंतकात मराठी आणि कोंकणी आपल्या संपूर्ण ताकदीनिशी उभ्या आहेत. १२व्या शतकापासूनची कोंकणातील महाराष्ट्री अपभ्रंशभाषा ही प्रांतिक भेद दाखवित होतीच त्यात गोमंतकावर या काळांत झालेल्या एकूण सहा राजकीय अधिसत्तांचा परिणाम गोमंतकातील भाषेवर झाला. फार मोठा काळपर्यंत गोमंतकावर आडमुठे विदेशी वर्चस्व राहिल्यामुळेच, त्या काळात कोंकणच्या गोमंतक प्रदेशातील अपभ्रंशित महाराष्ट्री गोमंतकाच्या प्रादेशिक चौकटीत बंद राहिली. या उलट उर्वरित कोंकण आणि महाराष्ट्र हे राजकीय दृष्ट्या अधिक संलग्न राहिले आणि त्यामुळेच या प्रदेशात अपभ्रंशित महाराष्ट्रीपासून मराठी असे भाषेचे झालेले परिवर्तन उर्वरित कोंकणात झाले असले, तरी गोमंतक प्रदेश त्यापासून अलिप्त राहिला.त्यामुळेच, महाराष्ट्री ते मराठी असे भाषिक स्थित्यंतर इतर महाराष्ट्राप्रमाणेच गोवा प्रदेश सोडून उर्वरित कोंकणात झाले. महाराष्ट्रीतील अनेक शब्द वा भाषिक रूपे आजच्या कोंकणीमध्ये जशीच्या तशी वापरली जातात ती यामुळेच! महाराष्ट्रीमध्ये झालेल्या भाषिक परिवर्तनामुळे महाराष्ट्रातील इतर प्रदेशांत बोलल्या जाणाऱ्या भाषेत बदल होत गेलेला दिसतो.उदा. उदक,सांज,फातोड,शीत ,शाक,दादलो,बापुय इत्यादी महाराष्ट्रीत वापरले जात असलेले शब्द आज मराठीत सहसा वापरताना दिसत नाहीत, परंतु कोंकणीत हेच शब्द प्रमाण आहेत.प्रा.अ. का. प्रियोळकरांनी 'ग्रांथिक मराठी भाषा आणि

कोंकणी बोली' या ग्रंथात यादवकालीन साहित्यात आढळणारे अनेक शब्द गोमंतकी बोलीत आजही प्रचलित असल्याचे उदाहरणांसहित दिले आहेत.
काही उदा.

'धुमको'--धुमकेनि हाणौनि वर्णू फोडिला:(गोविंद प्रभू च.) 'कानसूल'--आंगुलिया कानसूल दाखविले.(लीळा च.)

'आवै'--'भटोबासीं आबाइसांतें म्हणितलें: आवै: वैजाबाचां गांविं राहा: (स्मृतिस्थळ)

'पूत'--ते मायेपूता भेटी होए (ज्ञानेश्वरी .अध्याय १८.)

'धुव'--माएधुवांचा आवारु (लीळा च.)

'खाड'--थोर पोट लांब खाड (लीळा च.)

'बचको'--बिंब तरि बचकेयेवढें(ज्ञानेश्वरी अध्याय ४)

'निसण'--तो हा कैवल्यपदाची निसानी(ऋद्धीपूर वर्णन)

'मुदी'--भिन्ना अभिमाना सूदलियाI मुदिया तेथII(ज्ञा. अ. १४)

याशिवाय भांगार, पसरो, फातर,सोपण,रेंव ,तीख,परवणे,शेवणें,दीस,अशी कितीतरी मोठी यादीच या ग्रंथात प्रियोळकरांनी दिली आहे.

एकाच महाराष्ट्री अपभ्रंश भाषेपासून निर्माण झालेल्या या दोनही भाषा गोमंतकीय समाजात वर्षानुवर्षे वापरल्या जात आहेत,हे सूर्यप्रकाशाइतके सत्य आहे. कोंकणीला आठव्या परिशिष्टांत समाविष्ट केल्यानंतर, म्हणजे १०च्या दशकांत जरी कोंकणी राजभाषा म्हणून नोंदविली गेली, तरी त्यापूर्वी कोंकणी ही बोलण्यासाठी आणि मराठी ही औपचारिक कामासाठी असेच भाषिक चित्र गोव्यात होते. अर्थात , त्यापूर्वी सुमारे १००वर्षे गोमंतकीय समाजात कोंकणीची भाषिक अस्मिता जागृत झाली होती.सर्वप्रथम डॉ. कुंज रिव्हार यांनी कोंकणी ही स्वतंत्र भाषा आहे, असे मत मांडले म्हणून त्यांना कोंकणी भाषेचे जनक मानले जाते. त्यांच्या प्रमाणेच शणै गोंयबाबांसारख्या कोंकणी भाषाप्रेमींनीही आपल्या साहित्यिक अभिव्यक्तीसाठी कोंकणीचा आधार घेण्यास आरंभ केला. त्यांनी लावलेल्या या कोंकणी भाषेच्या रोपट्याचा वेलु आज काही प्रमाणात वर चढत गेला आहे.आज कोंकणी ही केवळ अनौपचारिक बोली राहिली नाही ,तर ती औपचारिक भाषा बनली आहे.तिचा स्वतंत्र भाषा म्हणून आठव्या परिशिष्टात समावेशही झाला आहे.या भाषेतून लेखन करणाऱ्या लेखकांना ज्ञानपीठ पुरस्कारही

प्राप्त झाले आहेत.परंतु आज भाषा म्हणून मानली गेलेली कोकणी , पेडणे ते कोचीनपर्यंतच्या परिसरातील आहे. महाराष्ट्र राज्यातील उर्वरीत कोंकण प्रदेशात, म्हणजे, ठाण्यापासून सिंधुदुर्ग प्रदेशात बोलली जाणारी कोंकणी ही आजपर्यंत तरी बोलीच आहे . तिला मराठीची बोली मानली जाते, याचे कारण म्हणजे सिंधुदुर्ग जिल्हा हा शासकीयदृष्ट्या महाराष्ट्राशी संलग्न आहे.सांस्कृतिक दृष्ट्या मात्र गोमंतकातील कोंकणी भाषेला सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील बोली अधिक जवळची आहे,कारण सिंधुदुर्ग जिल्हा ही महाराष्ट्र गोमंतकाची सीमा आहे. तसेच, तो संपूर्ण कोंकण प्रदेशाचा मध्यभाग आहे.विस्ताराने तो जवळजवळ गोवा राज्याइतकाच आहे.या संपूर्ण प्रदेशाची म्हणून एक खास ओळख आहे. जयवंत दळवी,चि.त्र्यं. खानोलकर, मधु मंगेश कर्णिक,मंगेश पाडगांवकर या पूर्वसूरींबरोबरच प्रवीण बांदेकर,महेश केळुस्कर, दादा मडकैकर,गोविंद काजरेकर, संतोष शेणई हे समकालीन साहित्यिक आपल्या साहित्यातून या प्रदेशाची ओळख करून देत आहेत.मालवणी समूह मनाचा गजर त्यांच्या साहित्यातून ऐकू येत आहे. साहित्यातून संवादासाठी म्हणून मालवणीचा वापर तर होतोच पण अलिकडच्या काळात निवेदनासाठीही मालवणी वापरलेली दिसते. दादा मडकैकर, महेश केळुस्करांच्या कवितांमधून मालवणी संवेदनशील अभिव्यक्तीही मालवणीतूनच अभिव्यक्त होताना दिसते. एकूणच गेल्या ३० चाळीस वर्षांत बोलीत अडकलेली मालवणी साहित्यात येवू लागली आहे त्यामुळेच, मालवणी ही बोली आज साहित्याच्या माध्यमातून आपल्या प्रदेशाच्या पलिकडे पोहोचली. म्हणूनच, अशा या बोलीचा वर्णनात्मक अभ्यास होण्याची गरज आज निर्माण झाली आहे.स्थूलपणे विचार केल्यास मालवणी ही मराठीची बोली असली तरी सांस्कृतिक दृष्ट्या ती गोमंतकाला जवळ असल्याचे या बोलीच्या अभ्यासातून लक्षात येते. या बोलीला आपला असा स्वतंत्र चेहरा आहे हे खरे असले, तरी या बोलीवर मराठी आणि कोंकणी या दोनही भाषांचा प्रभावही पडलेला दिसतो. अनेक प्रत्यय , शब्द वा व्याकरणिक रचना या कधी मराठीशी तर कधी कोंकणीशी साम्य दाखवितात आणि बरोबरच आपले वेगळेपणही व्यक्त करतात. या अभ्यासातून मालवणी बोलीचे वेगळेपण शोधतानाच तिचा कोंकणी –मराठीप्रमाणेच संस्कृतशी असलेला संबंधही तपासण्याचा प्रयत्न केला आहे.

मालवणी बोलीचा भौगोलिक परिसर

ज्या परिसरात मालवणी बोली बोलली जाते तो परिसर म्हणजे जुन्या रत्नागिरी जिल्ह्याचा दक्षिण भाग. आजच्या सिंधुदुर्ग जिल्ह्याचा पूर्ण परिसर.संपूर्ण सिंधुदुर्ग परिसरात म्हणजे जिल्ह्यातील आठही तालुक्यांमध्ये व्यवहारासाठी जी बोली वापरली जाते तिला मालवणी बोली असे म्हणतात.याच बोलीला 'कुडाळी' बोली ही म्हटले जात होते.)इ.स.१९६५मध्ये घाटगे यांनी केलेल्या या बोलीच्या सर्वेक्षणाचा उल्लेख 'मराठी भाषेची बोली कुडाळी'असा केला आहे.आज सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील तालुका असलेल्या कुडाळचा उल्लेख जुन्या काळात 'कुडाळ प्रांत' म्हणून केला जात असे.रत्नागिरी जिल्ह्याचा दक्षिण प्रांत हा इ.स.१९८१.साली शासकीय सेवा आणि व्यवस्थापनासाठी स्वतंत्र जिल्हा म्हणून घोषित केला. 'ओरोस' ही या प्रांताची राजधानी केली. पूर्वी दोडामार्ग ते मंडणगड असा प्रचंड आवाका असलेला हा प्रदेश रत्नागिरी जिल्हा म्हणून ओळखला जात असे. १९८१नंतर हा प्रदेश दोन जिल्ह्यात विभागला गेला. रत्नागिरी जिल्ह्याचा उत्तर प्रांत रत्नागिरी जिल्हाच राहिला परंतु दक्षिण प्रांत सिंधुदुर्ग जिल्हा या नावाने ओळखला जाऊ लागला.एकुण आठ तालुक्यानी व्यापलेल्या या प्रदेशाची भौगोलिक मर्यादा सुमारे ५०,२६० चौरस मीटर इतकी आहे.मंडणगड ते दोडामार्ग असा बराच मोठा किनारपट्टीचा भाग हा मोठ्या आवाक्यामुळे विकास कामांपासून वंचित राहात असे.त्यामुळेच शासकीय व्यवस्थापनातील आटोपशीरपणा आणि लोकसेवा या उद्देश्याने या प्रदेशाचा दक्षिण भाग वेगळा करून त्याला 'सिंधुदुर्ग जिल्हा'असे नामाभिधान मिळाले.आठ तालुके आणि ७४३ गावे या प्रांतात येत असून २०१० च्या जनगणनेनुसार या प्रांतात ८०,६८,०००इतकी लोकसंख्या होती परंतु २०११च्या गणनेनुसार केवळ ४९,६५१ इतकीच लोकसंख्या या प्रदेशात आहे. उच्च शिक्षण आणि नोकरी व्यवसायामुळे बहुधा अनेकांनी नजिकच्या गोवा वा मुंबईप्रांतात स्थलांतर केले आहे. या प्रदेशात व्यवहारासाठी जी प्रमाण बोली वापरली जाते तिला मालवणी बोली असे म्हटले जाते.वास्तविक संपूर्ण सिंधुदुर्गात बोलली जाणारी बोली ही अनेक प्रांतिक तसेच जाती अथवा अन्य स्तरभेद दाखवते. असे असले तरी या परिसरातील बोलीला सामान्यपणे 'मालवणी बोली' या नावानेच ओळखले जाते.

सिंधुदुर्ग जिल्ह्याची भौगोलिक व्याप्ती-

भौगोलिकदृष्ट्या सिंधुदुर्ग जिल्हा एकूण आठ तालुक्यांमध्ये विभागला आहे.उत्तरेला रत्नागिरी जिल्हा,दक्षिणेला दीर्घ काळपर्यंत परकीय सत्तेचे जोखड असलेला, गोमंतक प्रदेश,पश्चिमेला अरबी समुद्र आणि पूर्वेला पश्चिम घाट वा सह्याद्री पर्वत आणि कोल्हापूर जिल्हा अशा परिसराने व्यापलेला असा हा किनारी पट्टा.संपूर्ण कोंकणपट्टीचा एक भाग, म्हणजे सिंधुदुर्ग जिल्हा होय.थोडक्यात अरबी समुद्र आणि पश्चिम घाट यांच्या मधील महाराष्ट्राच्या किनारी प्रदेशाचा एक म्हणजे सिंधुदुर्ग जिल्हा. छत्रपती शिवाजी महाराजांनी १७व्या शतकांत मालवण येथील समुद्रात जो किल्ला बांधला त्या किल्याच्या नावाने हा जिल्हा ओळखला जातो.या जिल्ह्याची राजधानी ओरोस आहे. या ठिकाणाहून या जिल्ह्याचे सर्व शासकीय व्यवहार केले जातात. या प्रदेशातील संस्कृती वा बोली यांना 'मालवणी'म्हणून संबोधिले जाते.

मालवणी बोली-

भाषा ही मूलतः मौखिक, प्रवाही,आणि परिवर्तनशील असते.माणूस जन्मल्यापासून जे जे त्याच्या कानावर पडते त्यातून भाषेची व्याकरणिक घडण तो आत्मसात करतो आणि त्यानुसार तो आपले भाषिक व्यवहार करत असतो. वास्तविक भाषिक पर्यावरण हे सामाजिक आणि सांस्कृतिक पर्यावरणानुसार परिवर्तित होत असते, त्यानुसार व्यवहारासाठी वापरल्या जाणाऱ्या भाषिक संकेत चिन्हांतही परिवर्तन होत असते. म्हणूनच बदलणे हा भाषेचा स्थायिभाव असल्याचे म्हटले जाते.अशी ही भाषा उच्चारल्यानंतर केवळ हवेत विरून जाऊ नये ,तिच्या परिवर्तित रुपाला स्थिररुप देता यावे यासाठी ध्वनिरुप भाषिक चिन्हांना लिपिबद्ध करून ठेवले गेले. यानुसार प्रत्येक लिखित भाषेने विशिष्ट चिन्ह व्यवस्था स्विकारलेली दिसते.एकदा

चिन्हव्यवस्था स्विकारून स्थीर झालेली भाषा जरी अपरिवर्तित झाली तरी तिच्या परिसरात असलेल्या बोली जिवंत आणि परिवर्तित होतच असतात.या बोली मग मुख्य भाषेपासून वेगळ्या वाटू लागतात. म्हणजेच, मुख्य भाषा आणि बोली यांच्यामध्ये भाषिक भेद तयार होतो.हा बोली निर्मितीविषयक भाषावैज्ञानिक सिद्धांत आहे.

एकूण महाराष्ट्र प्रदेश हा विस्ताराने बराच मोठा आहे.या संपूर्ण प्रदेशाची राजभाषा मराठी आहे.भौगोलिकदृष्ट्या महाराष्ट्र हा दख्खनच्या विस्तृत पठाराचा एक भाग होय.या प्रदेशात अरबी समुद्राला समांतर उभ्या असलेल्या सह्याद्रीच्या प्रचंड भिंतीमुळे या प्रदेशाचे कोंकण आणि देश असे दोन नैसर्गिक भाग पडतात.त्यामुळे प्रांत म्हणून जरी हा एक महाराष्ट्र असला तरी या प्रदेशातील जमीन,पाऊस, पीके,आणि एकूणच सांस्कृतिक लोकजीवन वेगळे असलेले दिसते.मोठ्या नद्यांच्या किनारपट्टीमुळे निर्माण झालेला किनारी भाग,पहाडी परिसरांनी व्यापलेला घाटमाथा,सपाट मैदानी प्रदेश असलेला पठारी भाग अशा भूमिनिष्ठ वैशिष्ट्यांनी नटलेल्या महाराष्ट्रात प्रादेशिक विविधतेप्रमाणेच, भाषिक विविधताही दिसून येते. महाराष्ट्रातील ही भाषिक विविधता पाहिली म्हणजे, दर बारा कोंसावर भाषा बदलते या म्हणण्यातील तथ्य लक्षात येते.मराठी ही या प्रदेशाची प्रमाण भाषा असून थोड्या थोड्या फरकाने बोलल्या जाणाऱ्या असंख्य बोली या प्रदेशात संदेशनासाठी वापरल्या जातात. त्या बोलींपैकीच 'मालवणी' ही एक बोली आहे. मालवणी बोली हा मराठी भाषेचा प्रांतिक भेद आहे. वास्तविक 'बोली'ही संकल्पनाच व्यक्तिनिष्ठ आहे, कारण प्रत्येक व्यक्तीची बोली ही वेगळी असते त्याच्या वृत्तीचा, त्याच्या स्थिती-गतीचा परिणाम त्याच्या बोलीवर होतो व्यक्ती ज्या समाजात वावरते त्या समाजातील बोलीवर त्याच्या बोलीचा, आणि त्याच्या बोलीवर समाजाच्या बोलीचा परिणाम होत असतो. यातूनच कुटुंबबोली,समाजबोली, प्रादेशिक बोली निर्माण होतात.कोणत्याही समाजाची जी मुख्य भाषा असते त्या भाषेचे असे स्थानिक वा वैशिष्ट्यानुसार पोटभेद अस्तित्वात असतात. मराठीचेही स्थानिक वा प्रादेशिक वैशिष्ट्यांनुसार जे भेद दिसतात त्या भेदांपैकीच 'मालवणी बोली' हा एक भेद असला तरी या प्रदेशांतर्गतही अनेक बोलींचा वापर आपल्या संदेशनासाठी केला जातो.यात जाति बोली, व्यवसाय बोली,व्यक्तिबोली (स्त्री-पुरुष,प्रौढ-मुले)असे पुनः अनेक अन्य स्तरभेद आहेतच. असे असले, तरी सामान्यपणे संपूर्ण सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात बोलल्या जाणाऱ्या बोलीला 'मालवणी बोली' असे म्हणतात. स्थूलपणे जरी या संपूर्ण प्रदेशात बोलल्या जाणाऱ्या बोलीची ओळख 'मालवणी

'म्हणून केली जात असली तरी या प्रदेशांतर्गत जे आठ तालुके आणि ७४३ इतके गाव येतात त्या प्रत्येक भागात बोलली जाणारी बोली अथवा आचार विचार यांमध्ये थोडा थोडा फरक दिसतोच.मालवण हा या जिल्ह्यातील एक तालुका आहे. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात दोडामार्ग, सावंतवाडी,वेंगुर्ला, कुडाळ, कणकवली, मालवण, देवगड, वैभववाडी, असे एकूण आठ तालुके आहेत. या प्रत्येक तालुक्यात बोलली जाणारी बोली ही थोडीफार वेगळी आहे.व्याकरणिक व्यवस्था सामान्यपणे सारखीच असली तरी आख्यातप्रत्ययात बरेच भेद असलेले दिसतात. उदा.करणे या धातुचे तू करतय/करतस /करतं,किंवा करायलाचे कराक/करुक/करूस असे क्रियापदभेद झालेले दिसतात.

दोडामार्ग तालुक्यातील मालवणी बोली गोमंतकातील कोंकणी भाषेशी अधिक साम्य दाखविते तर वैभववाडीची मालवणी बोली मराठी भाषेशी अधिक साम्य दाखविते. कारण हे दोनही तालुके सिंधुदुर्ग जिल्ह्याची दोन टोके आहेत.वैभववाडी हा तालुका कोल्हापुर जिल्ह्याला जवळ आहे तर दोडामार्ग हा तालुका गोव्याला जोडणारी सीमा आहे.सावंतवाडी,वेंगुर्ला, कुडाळ,कणकवली, मालवण आणि देवगड या तालुक्यांत वापरली जाणाऱ्या मालवणी बोलीतही काही बाबतीत भेद दिसून येतो.

ग्रियर्सनच्या 'Linguistic survyे of India' या ग्रंथाच्या सातव्या खंडात त्याने केलेल्या मराठी भाषेच्या सर्वेक्षणाचा अहवाल आला आहे.त्यात त्याने संपूर्ण कोंकणपट्टीत वापरल्या जाणाऱ्या बोलींचे नमुने दिले आहेत. विविध व्यवसाय,धर्म, जात, परंपरा,धंदा याला अनुसरूनही या बोलीत फरक असल्याचे त्याने त्या अहवालात नोंदविले आहे.यानुसार आजही मालवणी बोलीचे बार्देस्करी मालवणी, सारस्वती मालवणी,भंडारी मालवणी,सुतारी मालवणी,चित्पावनी मालवणी,मराठ्यांची मालवणी,किरिस्तांवांची मालवणी,कोष्ट्यांची मालवणी असे कितीतरी सूक्ष्म भेद दिसून येतात.अभ्यासाच्या सोयीसाठी 'मालवणी' चा प्रांतिक भेद अधिक ठळकपणे विचारात घेतला आहे.तसेच काहीशा अल्प फरकाने याच बोलीची, कुडाळी, वाडकरी अशीही नावे पूर्वी प्रचलित होती असे दिसते.कोणतीही बोली वा भाषा ही सत्ता आणि अर्थकेंद्री असते. बोलीची वरील रूपेही त्यानुसारच झालेली दिसतात.'कुडाळ या छोट्या गावात आणि आसपासच्या वेंगुर्ला, सावंतवाडी ,मालवण अशा रत्नागिरी जिल्ह्याच्या दक्षिण भागात बोलल्या जाणाऱ्या बोलीला 'कुडाळी' बोली म्हणतात ही मराठीची प्रांतिक

बोली आहे.११(A survey of Marathi Dialects II Kudali,Ghatage A.M.,The State Board for Literature and Culture, Bombay१९६५ ,Introduction)असा उल्लेख घाटगेनी आपला सर्वेक्षणाचा अहवाल मांडताना प्रास्ताविकात केला आहे.डेक्कन कॉलेज पुणे येथील घाटगे यांनी आपल्या प्रकल्पामध्ये ज्या कुडाळी बोलीचे वर्णन केले आहे, ती आज मालवणी म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या बोलीचे एक प्रांतिक रूप आहे.शिक्षणाचा प्रसार झाल्यानंतर या बोलीवर बऱ्याच प्रमाणात मराठीचा प्रभाव पडला आहे. आज या प्रदेशात बोलली जाणारी मालवणी बोली ही तिच्या मूळ रूपापासून बरीच दूर गेलेली दिसते. या प्रदेशातील मुले शाळा-कॉलेजमध्ये जाऊ लागली आहेत. जवळ जवळ गेल्या दोन तीन पिढ्या शिक्षित झाल्यामुळे त्यांच्या मालवणी बोलीवर प्रमाण मराठी-इंग्रजीचा बराच प्रभाव पडला आहे.माध्यमांतील हिंदी वाहिन्यांचा सततचा होणारा मारा यामुळे प्रामुख्याने बोलीस्वरूपातच अस्तित्वात असलेल्या मालवणीत हळूहळू परिवर्तन होत गेलेले दिसते.आज कला आणि सांस्कृतिक क्षेत्रात अनेकवेळा मालवणी बोलीचा वापर विनोद निर्मितीसाठी केला जात आहे. बोलीरूप मालवणीचा वापरही हळूहळू साहित्यात केला जात आहे.मच्छिंद्र कांबळी सारख्या चतुरस्र कलाकाराने मालवणी बोलीला कला आणि नाट्यक्षेत्रात प्रवेश देवून तिला सिंधुदुर्ग प्रदेशातीलकडे पोहोचविले.या बोलीचा वापर विनोद निर्मितीसाठी करून रसिकांना खदखदून हसविले. अशी ही मालवणी लिखित स्वरूपात नसल्याने तिच्या परिवर्तनाची गतीही अधिक असलेली दिसते.तसे पाहता इतर गोष्टींप्रमाणेच बोली-भाषाही या जागतिकीकरणाच्या रेट्यात अडकल्या आहेत.बदलत्या समाज, संस्कृतीचे पडसाद भाषा-बोलीवर पडत आहेत आणि म्हणूनच या भाषा-बोलींकडे गांभीर्याने पाहून त्यांचा शास्त्रशुद्ध अभ्यास करण्याचीही तितकीच गरज वाटू लागली आहे. मालवणीचा अभ्यासही याच उद्देश्याने करण्याचा हा प्रयत्न आहे.

प्रकरण २

मालवणीचा वर्णनात्मक अभ्यास

मालवणी ही मराठीची बोली आहे. ही बोली स्वाभाविक बोली आहे. मुक्त आणि चैतन्यपूर्ण असे तिचे रूप प्रथमदर्शनी जरी कठोर आणि रांगडे वाटले तरी या प्रदेशात होणाऱ्या फणस फळाप्रमाणेच तिची मार्दवता आणि रसाळता तिच्या आस्वादा नंतरच जाणवते. उदा. एखादा बाप जेव्हा आपल्याच मुलाला आईवरून शीवी हासडतो किंवा एखादी आई जेव्हा आपल्याच मुलाला बापावरून शीवी देते तेव्हा भयंकर वाटणारी ही शीवी त्यांच्या एकमेकांवरील मायेतूनच कशी निर्माण झाली आहे याची जाणीव त्या भाषेतील स्पंदने टिपल्या नंतरच होते. सहजपणे

'मेल्या' हे संबोधन वापरताना समोरच्या माणसा विषयीचा जिद्दाळाच त्यात ओतप्रोत भरलेला असतो. 'वशाडी आयली तुज्या तोंडार' किंवा 'शिरा पडो तुज्या तोंडार' 'आवशीक खाव व्हरान' या सारखे शब्दप्रयोग मालवणी बोलीत सहजपणे आणि मायेने केलले दिसतात. या बोलीतील हे विशेष समजण्यासाठी मालवणी बोलीचे समाजशास्त्र आणि मालवणी माणसाचे मानसशास्त्र समजून घ्यावे लागेल. अन्यथा ही बोली नाटकातील एखाद्या पात्राच्या तोंडी विनोद निर्मिती करण्यापुरतीच मर्यादित राहिल. या बोलीचेही प्रांतिक तसेच सामाजिक पोटभेद आहेत. अलिकडे म्हणजे ३०-४० वर्षांपासून या बोलीचे तुरळक असे लिखित रूप आढळू लागले आहे. गेल्या ५-१० वर्षांत मराठी साहित्यात मालवणी बोली संवादासाठी तसेच काही वेळा निवेदनासाठीही वापरण्याची प्रवृत्ती वाढलेली दिसते.

मालवणीची लिपी

मालवणी ही मूलतः बोली असल्याने तिला लिपी असण्याचा प्रश्न अलिकडे पर्यंत आलाच नव्हता. ती मराठीची बोली असल्याने मालवणीत जे किरकोळ लिपीबद्ध होते ते मराठी प्रमाणेच

होते.त्यामुळे आज लिखित रूपात येऊ लागलेल्या मालवणीची लिपी संस्कृत प्रमाणे देवनागरी असून वर्णव्यवस्था मराठी प्रमाणेच आहे. लिखित रूपात जरी ती मराठी प्रमाणे असली तरी प्रत्यक्षात तिच्या बोली रूपात आढळणारी चिन्ह व्यवस्था मात्र वेगळी आहे.यामध्ये कधी कोंकणी तर कधी मराठी ध्वनि चिन्हांचा आढळ होत असला, तरी प्रामुख्याने मालवणीची ध्वनिव्यवस्था या दोनही भाषांपेक्षा काहीप्रमाणात वेगळी आणि स्वतंत्र आहे असेच या बोलीच्या अभ्यासातून लक्षात येते.कोंकणी भाषा देवनागरी ,कन्नड तसेच रोमी लिपीत लिहिली जाते.मराठी मात्र पूर्णपणे देवनागरी लिपीचाच आधार घेते. मालवणी ही मराठीची बोली असल्याने आज जी तुरळक प्रमाणात मालवणी लिखित रूपात आढळते ती देवनागरी लिपीतच असलेली दिसते.

मराठीप्रमाणेच मालवणीची वर्णव्यवस्था आहे. तींत स्वर,व्यंजने, अनुनासिके, विसर्ग,रकार, ऋकार,रफार अशी सर्व चिन्हे आहेत. कोंकणी भाषेतील लिखित चिन्हे काही प्रमाणात वेगळी आहेत.उदा.ऋ,ष, ङ् अशी काही लिपी चिन्हे कोंकणीत सहसा वापरली जात नाहीत . तसेच विसर्गही कोंकणीत बहुधा वापरत नाहीत. परंतु मालवणी ही मराठीचीच बोली असल्याने तिने मराठीची सर्वच लिपी चिन्हे स्विकारली आहेत.

कोंकणी – मालवणीची स्वनव्यवस्था एक दृष्टीक्षेप--

कोंकणी ,मराठी या भाषांकडे सांस्कृतिक ,सामाजिक आणि राजकीय संबंध असलेल्या मालवणी बोलीतील स्वनसमूह(ध्वनिसमूह)हा बऱ्याच अंशी या दान्ही भाषांशी साम्य दाखविणारा असला तरी अनेक ठिकाणी वेगळे स्वतःचे अस्तित्व दाखविणाराही नक्कीच आहे.वास्तविक प्राचीन भारतीय आर्य भाषांकडून प्राप्त झालेली ध्वनि परंपराच या भाषांना लाभली आहे.असे असले तरी बदलत्या काळानुसार परकीय भाषांच्या संपर्कातून प्रभावित झालेल्या या भाषांची स्वन व्यवस्था (ध्वनिसमूह) काही प्रमाणात परिवर्तित तर काही प्रमाणात विकसित झालेली आहे.

मालवणीची स्वन व्यवस्था ही कोंकणी मराठी भाषांच्या स्वनव्यवस्थेपेक्षा काही बाबतीत वेगळी तर काही बाबतीत सारखीच असलेली दिसते.

उदा.

'अ' हा स्वर आर्य भारतीय भाषांच्या परंपरेतून आला असून मराठी, कोंकणी या दोन्ही भाषांमध्ये हा स्वर थोड्या फरकाने उच्चारला जातो. मालवणी बोलीत तो कोंकणीला जवळ जाणारा आहे. जसे-

मराठी (भाषा)	कोंकणी(भाषा)	मालवणी(बोली)
आज	आयज	आज

या तीनही शब्दांमध्ये उच्चारला जाणारा 'आ' हा थोडा थोडा वेगळा आहे.मालवणी आणि कोंकणीत हा आ मराठीतील 'आ' पेक्षा थोडा थोडा दीर्घ उच्चारला जातो.परंतु हाच 'आ' जेव्हा 'आला'मध्ये वापरला जातो तेव्हा पुनः तीनही ठिकाणी वेगळा उच्चारला जातो

मराठी (भाषा)	कोंकणी(भाषा)	मालवणी(बोली)
आला	आयला	आयलो

'आला'मधील 'आ'पेक्षा 'आयलो' आणि 'आयला'मधील 'आ' थोडा ऱ्हस्व उच्चारला जातो.असे कितीतरी शब्द दाखविता येतील की ज्यांचे लिखित चिन्ह एकच असले तरी ध्वनिचिन्ह वेगळे आहे. म्हणजेच कोंकणी -मराठी या भाषांप्रमाणेच मालवणी बोलीतही असे स्वनभेद दिसून येतात.'आ'प्रमाणेच इ,ई,उ,ऊ,हे स्वर लिखित स्वरूपात सारखेच असले तरी त्यांच्या उच्चारणात भिन्नता आहे. मालवणीतील हे स्वर कधी कोंकणीप्रमाणे उच्चारले जातात तर कधी मराठी प्रमाणे त्यांचा उच्चार होतो.कोंकणी तथा मालवणीतील बहुतेक इकार उकार हे संस्कृत मराठीपेक्षा सौम्य उच्चारले जातात.संस्कृत वा मराठीत 'ईश्वर' मधील 'ई' वा 'गुरु', 'साधु' मधील 'उ'हे ध्वनी उच्चारताना फुफ्फुसातून बाहेर टाकली जाणारी हवा अधिक जोराने फेकली जाते परंतु हेच ध्वनी कोंकणी वा मालवणीत उच्चारताना कंठ्यस्वरूपाच्या थोडेसेच पुढे जातात दिसतात.

संस्कृत मधील 'ओ' वा मराठीत नव्याने आलेला ऑ हा स्वरही कोंकणीत आणि मालवणीत थोडा भेद दाखवतो.उदा.मराठीतील दोर,पोट,चोर ,बोर यांचे कोंकणीत दॉर,पॉट , चॉर,बॉर असे तर मालवणीत यापेक्षा थोडा उच्चार भेद करून ओ आणि ऑ यांच्या मधला उच्चार केला जातो.तसेच संस्कृत आणि मराठीत असलेला ऋ'हा मालवणीत कधी 'री' तर '

रु' आणि कधी 'ऋ'असाही उच्चारला जातो . कोंकणीतही तो कधी 'री', 'रु' होतो तर कधी तत्सम शब्दांत तसाच राहतो.

उदा.

ऋण	रीण	रीण
कृपा	कृपा	कीरपा
दृष्ट	द्रीष्ट(इ कारदीर्घ)	द्रिष्ट(इ कार ऱ्हस्व)
वृक्ष	रुख	रुख
ऋतु	रुतु	रुतु

'ऋ'प्रमाणेच ' छ'चा उच्चार कोंकणीत प्रामुख्याने 'शे'असा होतो मालवणीत मात्र तो मराठी प्रमाणेच राहतो.उदा. छत्रपती(मराठी/मालवणी),शेत्रपती(श आणि छ यांच्या मधला उच्चार-कोंकणी)छत्री मधील 'छ'चा उच्चारही काहीसा असाच होतो. ध्वनिचिन्हांचे असे कितीतरी साम्यभेद या भाषा आणि बोलीच्या अधिक अभ्यासांति दाखविता येतील.

कोणतीही भाषा लिखित रूपात जितकी चिन्हे वापरते त्यापेक्षा कितीतरी अधिक ध्वनिचिन्हे ती बोलीत वापरते.बोलीरूप मालवणीत असलेली सर्व चिन्हे लिखित रूपात दाखविता येत नसली तरी प्रत्यक्ष बोली व्यवहारात ती आहेत.एकच शब्द मराठीत उच्चारताना जसा उच्चारला जातो त्यापेक्षा मालवणीत तो वेगळ्या प्रकारे उच्चारतात. उदा.मराठीतील 'काम' या शब्दातील 'क' या ध्वनीचे वर्णन मध्य मृदुतालव्य अघोष असे करतात तर मालवणीमध्ये तो अग्र मृदुतालव्य अघोष अशा स्वरूपाचा आहे.कोंकणीमध्ये तर याच शब्दातील 'क'चा उच्चार वृत्ताकार (घुवणायल्लो)अघोष आहे असे म्हटले जाते. 'फूल'या शब्दातील 'फू' तील 'उ'कार तीनही बोलीत वेगळा आहे.'टोप' म्हणजे तपेली (मराठी)कोंकणी आणि मालवणीत हा शब्द वेगळ्याप्रकारे उच्चारला जातो.तसेच मराठीतील डोळे मालवणीत डोळेच राहतात पण कोंकणीत त्याचा उच्चार दोळे असा होतो. (पुनः यातील 'दो'मधील ओकार हा 'ओ' आणि 'ऑ ' यांच्या मधला आहे.) अशा प्रकारे ध्वनिलिपीच्या आधारे अभ्यास केल्यास कोंकणी,

मराठी आणि मालवणीतील अशा किती तरी शब्दातील उच्चार वैधर्म्य दाखविता येईल. या स्थूल अभ्यासातूनही मालवणीची स्वनव्यवस्था ही कोंकणी आणि मराठीपेक्षा अनेक ठिकाणी वेगळी आहे याची जाणीव होते.या लघु प्रकल्पाचा अभ्यास करताना ध्वनिलिपीचा आधार घेणे शक्य झाले नसल्याने अभ्यासात काटेकोरपणा आला नसला तरी याविषयाचे शास्त्रशुद्ध संशोधन केल्यास मालवणीच्या स्वन व्यवस्थेवर अधिक चांगला प्रकाश पडू शकेल.व्याकरणिक रचना अथवा शब्दार्थ रचना यांबाबतीत मालवणी बोलीत कोंकणी आणि मराठी भाषेतील काही संदर्भ आढळत असले तरी,मालवणीची स्वनव्यवस्था ही कोंकणी मराठी भाषापेक्षा बरीच वेगळी आहे ही गोष्ट या अभ्यासातून प्रामुख्याने जाणवली.

प्रकरण ३

मालवणी बोली व्याकरणिक संरचना

मालवणीची व्याकरणिक प्रक्रिया स्थूलपणे प्रमाण मराठी प्रमाणेच वाटत असली तरी त्यात सूक्ष्म भेद आहेत. त्यामुळेच ती मराठीपासून वेगळी ठरत असली तरी समजण्यास कठीण वाटत नाही. तसेच ती काही बाबतीत कोंकणीशीही साम्य दाखवते. मालवणी बोलीचा अभ्यास करताना असे लक्षात येते की, मालवणीची व्याकरणिक व्यवस्था कोंकणी आणि मराठी या दोनही भाषांपेक्षा वेगळी असली तरी अनेक ठिकाणी ती या दोनही भाषांशी साम्य दाखविते.

मालवणी बोलीतील काही व्याकरणिक नमुने

१. मराठीतील उपांत्य ऱ्हस्व ईकार वा उपांत्य ऱ्हस्व उकार मालवणीत दीर्घ होतात आणि दीर्घ ऱ्हस्व होतात.
उदा. हिला-हीका/हेका, तुला-तूका, भूक-भुक, चूक-चुक. हे ऱ्हस्व-दीर्घत्व कोंकणीतही अनेक ठिकाणी मालवणीप्रमाणे होते.
२. प्रमाण मराठीतील धातुच्या अंतिम 'ए'च्या ऐवजी मालवणीत 'आ' हा स्वर येतो.
उदा. मारले-मारला, घेतले-घेतला, खाल्ले-खाल्ला, केले-केला, माणसे-माणसा.
कोंकणीत मात्र असा बदल काही धातुंच्या बाबतीतच दिसतो.
३. प्रमाण मराठीतील 'व'च्या ठिकाणी मालवणीत काही वेळा 'य' येतो.
उदा. घडवले-घडयला, भरवले-भरयला, सांडवले-सांडयला, बोलावले-बोलायला इ. कोंकणीत मालवणी आणि प्रमाणे रूपे होतात उदा. घडवले-घडयले, भरवले-भरयले इ.
४. काही वेळा प्रमाण मराठीतील क्रियापदातील 'य'चा 'व' होतो

उदा.खायला-खावक,जायला-जावक, जेवायला-जेवक इ.

कोंकणीत त्यांची खावंक/खावपाक,जवंक /जवपाक अशी रूपे होतात.

५.मालवणीत क्रियापदाच्या वर्तमानकालीन रूपाला सामान्यपणे 'य' लागतो. भविष्यकालीन रूपाला 'उक' आणि 'लय' असे प्रत्यय लावले जातात, तर भूतकालीन रूपाला मूळ धातूच्या अंती बहुधा सामान्य रूप होवून पुढे 'य' हा प्रत्यय लावतात.म्हणजेच मालवणीत वर्तमानकालीन आणि भूतकालीन रूपाना 'य'हा प्रत्यय लागतो तर भविष्यकालीन रूपांना 'उक' हा प्रत्यय लागतो त्यामुळेच 'मार'चे 'मारुक' 'कर'चे 'करुक' 'वाच'चे 'वाचूक', 'जव'चे 'जवूक/जवक', 'खा'चे 'खावूक/खावक' अशी रूपे झालेली दिसतात.

नमुन्यादाखल काही उदाहरणे :-

केले-केलय, खातो- खातय, सांगतो- सांगतय,बोलतो- बोलतय-

किंवा

करीत आहे -करतसय,खात आहे- खातसय,सांगत आहे-सांगतसय,बोलत आहे- बोलतसय -अशी वर्तमान काळाची रूपे आढळतात . करायला-करुक,खायला-खावक,सांगायला-सांगूक,बोलायला- बोलूक-

किंवा

करणार-कतलय, खाणार -खातलय, सांगणार- सांगतलय, बोलणार- बोलतलय-अशी भविष्य काळाची रूपे आढळतात.तर-

करणार होतो- करतल होतय / आसतय,खाणार होतो- खातल होतय/आसतय, सांगणार होतो- सांगतल आसतय/ होतय

किंवा

केले होते- केल्ललय,खाल्ले होते- खाल्ललय, सांगितले होते- सांगललय,बोललो होतो-बोल्ललय इ.- भूतकाळीरूपे मालवणीत वापरली जातात. अभ्यासांती असे लक्षात येते की मालवणीची व्याकरणिक व्यवस्था मराठीशी जवळ जाणारी असली तरी अनेक बाबतीत वेगळी आहे,तसेच ती कोंकणीपेक्षाही वेगळी आहे. किंबहुना तिचा व्याकरणिक बाज हा कोंकणी मराठीपेक्षा काही बाबतीत वेगळाच आहे ही गोष्ट अभ्यासांती लक्षांत येते.

मालवणीत काळ प्रत्ययांप्रमाणेच अर्थाचे प्रत्ययही मराठी कोंकणीपेक्षा वेगळे आहेत.मालवणी बोलीतील काळ अर्थाच्या प्रत्ययाचे (आख्यात रूपांचे) काही नमुने-

धातुला लागणारे प्रत्यय(आख्यात)-

धातू आणि धातूची विविध रूपे हे कोणत्याही भाषेचे महत्त्वाचे अंग असते.धातूला लागणाऱ्या विविध प्रत्ययांमुळे जी धातूची विविध रूपे तयार होतात त्यातूनच वाक्याला पूर्णत्व येते.हे प्रत्यय काळाचे असतात तसेच ते अर्थाचेही असतात.

उदा.

१. मालवणी माणूस भात जवता .भाताशिवाय तेचा जवाण जाणा नाय.
- २.झाडार आंबे लागलेत.तेच्यातले थोडे पिकलेत.थोडे झाडारच बावलेत.
३. कुर्ल्यो खडपात मेळतत.माशे पाण्यात रवतत. पाण्याभायर तडफडून मरतत.
- ४.ता बसला. माझ्यान बसावणा नाय.
- ५.ता रवताला, ता रवचा/रवाचा नाय,ता रवला.
- ६.तू आयलय,/माका येवक गावणा नाय,माका खावक गावला/तू खाणय नाय,तुका चित्र दाखयणय नाय/तू चित्र बघणय नाय.
- ७.मी येवचय नाय /तू येतलय तर ये/

वरील सर्व वाक्यात मूळ धातूची विविध रूपे आली आहेत.होकारार्थी तसेच नकारार्थी अशाया रूपांना वेगवेगळे प्रत्यय लागतात.

उदा.-जव-जवणा,जा-जाणा,लाग-लागणा,पिक-पिकणा,बाव-बावणा,मेळ-मेळणा,
रव-रवणा,तडफड-तडफडणा,मर- मरणा, बस- बसणा,ये-येणा,बघ-बघणा,ही धातूपासून क्रियापद अवस्थेपर्यंत येण्यासाठी असलेली क्रियापदाची ही सामान्यरूपे आहेत.

या मूळ धातुना जसे काळाचे प्रत्यय लागतात तसेच अर्थाचेही लागतात.या दोन्ही प्रकारच्या प्रत्ययाची म्हणजे धातुची आख्यात रूपे म्हणून काही नमुने पाहता येतील.-

मालवणीतील काळ व्यवस्था मराठी कोंकणी प्रमाणेच असली तरी धातुना लागणारे काळाचे प्रत्यय वेगळे आहेत.तसेच अर्थाचेही वेगळे प्रत्यय धातूंना लागतात.'धाव-धावणा'या धातुची विविध रूपे पुढीलप्रमाणे आहेत.

मालवणी काळ व्यवस्था

चालू वर्तमान काळ-(अपूर्ण)

मी धावतसय	आमी धावतसव
तू धावरतसय	तुमी धावतासात
तो/ता /ती धावतासा	ते/ती /त्यो धावतसत

वर्तमान काळ-(साधा /रीती)

मी धावतय	आमी धावतव
तू धावतय	तुमी धावतात
तो/ता/ती /धावता/	ते/ती/त्यो धावतत

संभाव्य वर्तमान काळ

मी धावत आसान	आमी धावत आसू
तू धावत आसशीत	तुमी धावत आसशात
तो/ता/ती	ते /ती/ त्यो
धावता आसतलो/	धावतत आसतले/
आसतला/ आसतली	आसतली/आसतल्यो

साधा भूतकाळ(पूर्ण)

मी धावलय	आमी धावलव
तू धावलय	तुमी धावलात
तो धावलो/ता धावला/	ते धावले /ती धावली/
ती धावली/	त्यो धावल्यो

अपूर्ण भूतकाळ

मी धावललय
तू धावललय
तो धावललो/ता धावलाला/
ती धावलली

आमी धावललव
तुमी धावलालात
ते धावलले/ती धावलली /
त्यो धावलल्यो

रीती भूतकाळ

मी धावी/धावा होतय
तू धावा/धावी होतय
तो/ता/ती धावा होतो/होता/होती

आमी धावव/धावी होतव
तुमी धावात/धावी होतात
ते/ती /त्यो धावा होते/होती/होत्यो

साधा भविष्य काळ

मी धावतलय
तू धावतलय
तो धावतलो/ता धावताला
ती धावतली/

आमी धावतलव
तुमी धावताल्यात
ते धावतले/ती धावतली
त्यो धावतल्यो

अपूर्ण भविष्य काळ

मी धावतल असतय
तू धावतल असतय
तो धावतलो असतो/
ता धावताला असता/
ती धावतली असती

आमी धावतलो आसतव
तुमी धावतल्या असत्यात
ते धावतले असते/
ती धावतली असती/
त्यो धावतल्यो असत्यो.

साधा भविष्यकाळ

मी धावीन
तू धावशीत
तो /ता/ती धावात

आमी धावू/धाव
तुमी धावशात
ते /ती / त्यो धावतीत

मालवणीतील वरील काळव्यवस्थेकडे दृष्टीक्षेप टाकल्यास लक्षात येते की, प्रमाण मराठीपेक्षा मालवणीचे काळ प्रत्यय प्रामुख्याने वेगळे आहेत. 'मी धावत आहे'या मराठी भाषेतील वाक्याचे मालवणी बोलीत 'मी धावतसय'असे रूप होते, तर 'हांव धावता'असे रूप कोंकणी भाषेत होते. म्हणजेच कोंकणीत नाम वाक्य आहे तर मालवणीत मराठी प्रमाणेच 'अस' या धातुचे रूप लागून वाक्य पूर्ण होते. असे असले तरी मराठी भाषेतील 'अस' च्या रूपापेक्षा मालवणी बोलीतील रूप वेगळे आहे. 'मी धावणार होतो'चे कोंकणीत 'हांव धावतलो आशिल्लो/आसलो'असे रूप होते तर मालवणीत 'मी धावतल असतय/धावणार असतय.'असे रूप होते. 'मी धावलो' या मराठी वाक्याचे कोंकणीत 'हांव धावलो' तर मालवणीत 'मी धावलय'किंवा मराठीतील 'मी धावेन' चे कोंकणीत 'हांव धावन' आणि मालवणीत 'मी धावान/धावीन.'असे रूप होते. मराठी भाषेतील एका वाक्याची विभिन्न काळदर्शक रूपे कोंकणी भाषेत आणि मालवणी बोलीत वेगळी आहेत हे वरील उदाहरणांतून पाहता येते.

मालवणीत काळाप्रमाणेच अर्थाचेही चार प्रकार आहेत. कोंकणी मराठी प्रमाणेच हे प्रकार असले तरी काही वेळा त्यांचे प्रत्यय वेगळे असतात.

तू धाव	आज्ञार्थ
तू धावचा	विध्यर्थ
तू धावक होया	विधानार्थ
तू धावलय तर पोचशीत	संकेतितार्थ

मराठी आणि कोंकणी भाषेत 'धाव'चे आज्ञार्थी रूप सारखेच असलेले दिसते. विध्यर्थ, विधानार्थ आणि संकेतितार्थ यांचे प्रत्यय मात्र कोंकणी, मराठी भाषा आणि मालवणी बोली यात वेगळे आहेत. उदा. 'तू धावावस'या मराठी विध्यर्थ वाक्याचे कोंकणी रूप 'तुवें धावचें' आणि मालवणी

बोलीत 'तू धावचा'असे होते. 'तू धावल पाहिजेस'या मराठीतील विधानार्थी वाक्याचे कोंकणीत 'तुवें धावपाचे.' वा 'तुवें धावपाक जाय'.असे रूप होते तर मालवणी बोलीत 'तू धावक होया.' असे होते आणि मराठीतील 'तू धावलास तर पोहोचशील' या सांकेतिकार्थी वाक्याचे कोंकणी रूप 'तू धावशी/धावल्यार जाल्यार पावशी/पावतलो'.तर मालवणी बोलीत 'तू धावलय तर पोचतलय' असे रूप होते.

एकूणच वरील उदाहरणे पाहिल्यास सामान्यपणे मराठी कोंकणी भाषा आणि मालवणी बोली यांच्या वाक्य रचनेत असलेली भिन्नता पाहता येते.अनेक वेळा मराठी-कोंकणी भाषेतील शब्द मालवणी बोलीत जरी जसेच्या तसे वापरले तरी ते वाक्यात येताना त्यांना लागणारे प्रत्यय मालवणीचे वेगळेपण दाखवून देतात.

मालवणीची विभक्तिप्रक्रिया

	एक वचन	अनेक वचन
प्रथमा		
द्वितीया	क,का	का
तृतीया	न	नी
चतुर्थी	क,का	का
पंचमी	सून	सून
षष्ठी	चो,ची, च्या	चे,च्यो,च्या
सप्तमी	त	त
संबोधन		नु,नो

मालवणीतील विभक्ती प्रत्यय हे प्रमाण मराठी आणि प्रमाण कोंकणीपेक्षा काही ठिकाणी वेगळे आहेत.काही प्रत्यय मात्र प्रमाण कोंकणी प्रमाणेच वापरले जातात. १)उदा. प्रमाण मराठीतील

द्वितीयेच्या 'स,ला, ते'(ए.व.), 'स,ला,ना,ते'(अ.व.) या प्रत्ययाच्या जागी मालवणीत बहुधा 'क' हा प्रत्यय लावला जातो.

उदा.

एकवचनात- पोराला--पोराक,मला --माका, बायकोला-बायलेक इ.

.कोंकणी भाषेतील हा प्रत्यय मालवणी बोलीतील प्रत्ययाप्रमाणेच आहे.

पोराक,म्हाका ,बायलेक इ.

अनेक वचनात अनेक वचनातही 'क', 'का' हेच प्रत्यय लागतात.

पोराना--पोरांक/पोरांका,आम्हाला--आमका -बायकाना-बायलांक/बायलांका मालवणी

- भुरग्याक /भुरग्यांक बायलेक/ बायलांक/म्हाका/ आमका इ.कोंकणी

२)प्रमाण मराठीतील तृतीयेच्या 'ने' प्रत्ययाच्या जागी मालवणीत 'न' हा प्रत्यय एक वचनासाठी तर प्रमाण मराठीप्रमाणेच 'नी' हा प्रत्यय अनेक वचनासाठी लागतो. मराठी आणि मालवणीत प्रथम पुरुषाला एकवचनी प्रत्यय नाही परंतु कोंकणीत तो आहे. प्रथम पुरुषाचे सामान्य रूप होऊन मग प्रत्यय लागतो.उदा. मी हे काम केले.-मराठी/ मी ह्या काम केलय.-मालवणी/ हांवे हे काम केले-कोंकणी.

उदा.बायकोने-बायलेन, बायकांनी- बायलांनी कोंकणीतही असाच लागतो.

कोंकणीतही तो बदलत नाही

उदा.बायलेन /भुरग्यान/

३)प्रमाण मराठीतील चतुर्थीचे प्रत्यय 'स,ला, ते'(ए.व.), 'स,ला,ना,ते'(अ.व.). असले तरी कोंकणी मालवणीत ते, 'क/का' असेच आहेत .

उदा.मला जायचे आहे./मराठी, माका जावक होया/मालवणी/ म्हाका वचूंक जाय/कोंकणी.

४)पंचमीच्या प्रत्ययापेक्षा कधी कधी थोडासा बदल करून 'उन-हुन' ऐवजी मालवणीत 'सून' हा प्रत्यय लावतात.

उदा. -मुंबईहून-मुंबयसून,आंतून-आंतसून,

कोंकणीत पंचमीसाठी, ' च्यान/ल्यान' असे प्रत्ययलागतात.

उदा.- मुंबयच्यान/भीतरल्यान असे प्रत्यय लागतात.

५) प्रमाण मराठीतील षष्ठीचा प्रत्ययही मालवणीत थोडासा वेगळा होतो. उदा.प्रमाण मराठीत 'चा, ची, चे' असे एकवचनी प्रत्यय असून 'च्या चीं, चें' असे अनेकवचनी प्रत्यय आहेत. पण मालवणीत 'चा' ऐवजी 'चो' होते आणि 'चे' च्या ऐवजी 'चा' होते.तर अनेक वचनात 'चे' 'च्या' 'ची' च्याऐवजी 'चे' 'च्यो' असे प्रत्यय लागतात.

उदा.त्याची वस्तू/तेची वस्तू, त्याचे पुस्तक-तेचा पुस्तक,असे एक वचन तर,
त्याच्या वस्तू-तेच्यो वस्तू,तेची पुस्तका/ तेंची पुस्तका अशी अनेक वचनाची रूपे होतात.
कोंकणीत बहुधा षष्ठीचे प्रत्यय मालवणी प्रमाणेच लागतात.

६) मालवणीतील सप्तमीचा प्रत्यय प्रमाण मराठी प्रमाणे असून एकवचन आणि अनेक वचनात तो मराठी प्रमाणेच पण फक्त 'त'असा लागतो.

उदा.शाळेत/शाळांत, घरात-घरांत.अनेक वचनात मालवणी आणि कोंकणीत 'नी' असाही प्रत्यय लागतो.उदा. शाळांनी

६) मालवणी बोलीत संबोधन प्रत्यय मात्र केवळ आदरार्थी रूपात लागतो तो म्हणजे 'नो', 'नु'
उदा. बाबा-- बाबानो, बाबानू , काका- काकानो , काकानू गुरुजी- गुरुजीनो, गुरुजीनू,
बाई-बाईनो,बाईनू इ.

कोंकणी भाषेमध्येही आदरार्थी 'बाब'असा संबोधन प्रत्यय लागतो.

मालवणीची विभक्ती प्रक्रिया मराठीला आणि कोंकणीला जवळ जाणारी असली तरी त्यांच्या उच्चारात बराच फरक आहे.मालवणी ही मराठीची बोली असली आणि ती कोंकणी भाषेच्या सीमेवरील बोली असली तरी त्यातील बहुतेक उच्चार प्रक्रियाही कोंकणी मराठीपेक्षा बरीच वेगळी आहे. काहीवेळा कोंकणी मालवणीतील प्रत्यय वा शब्द लिखित स्वरूपात सारखे असले तरी त्यांच्या उच्चारात फार मोठे वैधर्म्य आहे.

एकूणच मराठी,कोंकणीप्रमाणेच मालवणीतही मूळ धातूला असे आख्यात प्रत्यय लागून ते वाक्यात वापरले जातात.धातूला लागणाऱ्या विविध प्रत्ययांमुळे जी धातूची विविध रूपे तयार होतात त्यातूनच वाक्याला पूर्णत्व येते.हे प्रत्यय काळाचे असतात तसेच ते अर्थाचे आणि विभक्तीचेही असतात.धातूला लागणाऱ्या या प्रत्ययांना आख्यात प्रत्यय म्हणतात. हे प्रत्यय लिंग, वचन, पुरुष,काळ ,शब्दाची जात वाक्याचा प्रकार या सर्वांवर अवलंबून असतात आणि

त्याच्या नित्य वापरानुसारच व्याकरणिक नियम तयार होतात. हे नियम त्या त्या भाषेचा अभ्यास करून शोधून काढले जातात.मालवणी ही बोलीरूप असल्याने तिचे नियम शोधणे तसे अवघड काम आहे परंतु हळूहळू विकसित होत जाणाऱ्या तिच्या रूपातून तिचे नेमके नियम शोधून काढता येतील.

धातू आणि धातूची विविध रूपे हे कोणत्याही भाषेचे महत्त्वाचे अंग असते.मराठी, कोंकणी या भाषा असल्यामुळे त्यांचे प्रमाणिकरण झाले आहे परंतु मालवणी ही बोली रूपातच असल्याने तिचे प्रमाणिकरण झाले नाही.त्यामुळेच या बोलीचे व्याकरणिक नियम ठामपणे सांगता येत नसले तरी वापरात असलेल्या बोलीच्या अभ्यासातून केलेले हे स्थूल वर्णन आहे. आणि ते सामान्यपणे मालवणी (सिंधुदुर्गी)या मराठी भाषेच्या प्रांतिक बोलीपुरतेच मर्यादित आहे.

मालवणी बोलीतील लिंग आणि वचन व्यवस्था-

मराठी/कोंकणी प्रमाणेच मालवणी बोलीत तीन लिंगांमधील नामे वापरली जातात.ती म्हणजे पुल्लिंग, स्त्रीलिंग आणि नपुंसकलिंग. मालवणी बोलीतील लिंगांची संख्या जरी कोंकणी मराठी भाषांप्रमाणेच असली तरी त्याचे स्वरूप वा प्रत्यय मात्र वेगळे आहेत.

उदा. -

-मराठी-

एकवचन -तो-(पु.),/ती-(स्त्री)आणि ते -(नपु.)तो मुलगा/ती मुलगी /ते पान.

अनेकवचन-ते(पु.)./त्या-(स्त्री.) आणि ती-(नपु.)ते मुलगे/त्या मुली/ती पाने.

-मालवणी-

एकवचन -तो-(पु.),ती/ता-(स्त्री), ता-(नपु.)तो झील/ता चेडू/ती बायल /ता पान

अनेकवचन-ते-(पु.),ती/त्यो(स्त्री.),ती(नपु.)ते झील/ती चेडवा/त्यो बायल्यो/ती पाना

-कोंकणी-

एक वचन-तो-(पु.)/ती/ते(स्त्री) तें(नपु.)तो चलो/ती बायल/तें चली/ते पान

अनेक वचन-तें(पु),ती/त्यो/(स्त्री),तीं(नपु.)तें चलें/ती चलयां/त्यो चलयो/बायल्यो/ती पानां

अशाप्रकारे कोंकणी, मराठी भाषेतील लिंग प्रत्ययापेक्षा मालवणी बोलीतील लिंग प्रत्ययात थोडा भेद आहे.

मराठी, कोंकणी भाषा आणि मालवणी बोली वचन व्यवस्था

संस्कृत भाषेत एक वचन द्वि वचन आणि बहु वचन अशी तीन वचने आहेत परंतु मराठी आणि कोंकणी भाषेत एक वचन आणि बहु वा अनेक वचन अशी दोनच वचने आहेत. मालवणीतही मराठी कोंकणी प्रमाणे वचने दोनच असली तरी त्यांना लागणारे प्रत्यय काही प्रमाणात वेगळे आहेत. उदा.

ए.व.

अ.व.

पान	मराठी	पाने
पान	कोंकणी	पानां
पान	मालवणी	पाना
आंबा	मराठी	आंबे
आमो	कोंकणी	आमे
आंबो	मालवणी	आंब्ये
राणी	मराठी	राण्या
राणी	कोंकणी	राणयो
राणी	मालवणी	राण्यो
भाऊ	मराठी	भाऊ
भाव	कोंकणी	भाव
भाव	मालवणी	भाव
काजु	मराठी	काजु
काजु	कोंकणी	काजू
काज	मालवणी	काजी

लिंबू
लिंबु
लिंबु

मराठी
कोंकणी
मालवणी

लिंबे
लिंम्वा
लिंब्वा

मराठी आणि कोंकणी भाषेतील या वरील वचन रूपाप्रमाणे अशी कितीतरी वचन रूपां दाखविता येतील की, ती एकमेकांशी साम्य आणि त्याचबरोबर वैधर्म्यही दाखवितात. मालवणी बोलीतही वापरले जाणारे वचन प्रत्यय हे असे काही वेळा कोंकणी मराठीशी जुळणारे तर काही वेळा स्वतंत्र असलेले दिसतात. अर्थात कोंकणी आणि मराठी या दोन्ही भाषा असल्याने त्यातील लिंग-वचन नियम दाखविता येतात, परंतु बोली अवस्थेत असलेल्या मालवणीचे नियम दाखविण्यासाठी या बोलीचा सखोल वर्णनात्मक अभ्यास होण्याची गरज आहे. मालवणी ही केवळ बोली अवस्थेतच अधिक असल्याने तिचे प्रमाणिकरण झाले नाही. त्यामुळेच मालवणी मधील स्व. मच्छिंद्र कांबळी, बांध्यातील प्रवीण बांदेकर, वेंगुल्याचे संतोष शेणई वा सावंतवाडीचे दादा मडकईकर यांच्या साहित्यात येणारी मालवणी थोडा थोडा भेद दाखवितेच. अनेक वर्षे मुंबईत राहिलेल्या महेश केळुस्करांच्या मालवणीचे स्वरूपही थोडे वेगळे असलेले दिसते. म्हणूनच आज चालू अवस्थेतील मालवणी बोलीचा वर्णनात्मक अभ्यास करून प्रमाण मानलेल्या बोलीचे व्याकरणिक स्वरूप लक्षांत घेवून त्यातील नियमांचा शोध घेता येईल.

पुरुष

मराठी कोंकणी प्रमाणेच मालवणीत प्रथम, द्वितीय आणि तृतीय असे तीन पुरुष आहेत त्याची एकवचनी आणि अनेकवचनी रूपां पुढीलप्रमाणे आहेत.

मराठी	मालवणी	कोंकणी (पुरुष)	
मी	मी	हांव	(प्र. पु.ए.व.)
आम्ही	आमी	आमी	(प्र. पु.अ.व.)
तू	तू	तूं	(द्वि. पु.ए.व.)
तुम्ही / आपण	तुमी	तुमी/आपूण	(द्वि. पु.अ.व.)

तो/ती/ते	तो/ता/ते	तो/तें/तें	(तृ. पु. ए. व.)
ते/त्या/तीं	ते/त्ये/त्यो	ते/तें/ती	(तृ. पु. अ. व.)

एकूणच मराठी आणि कोंकणी या दोनही भाषांचा प्रभाव जरी मालवणी बोलीवर पडलेला दिसत असला तरी तिची ध्वनिव्यवस्था ,प्रत्यय योजना यात निश्चितच बराच भेद आहे. त्यामुळेच, ध्वनि लिपीच्या आधारे केलेल्या स्वतंत्र संशोधनात मालवणी बोलीचा अभ्यास करून मालवणी बोली, मराठी आणि कोंकणी भाषा यांच्यातील संबंध तपासून पाहता येतील. प्रस्तुत प्रकल्प अभ्यासात ध्वनीतील छोट्या छोट्या जागा शोधून त्याचे वर्णन करण्याला निश्चितच मर्यादा पडल्या आहेत. केवळ उदाहरणादाखल म्हणून मालवणीची व्याकरणिक प्रक्रिया अतिशय मर्यादित स्वरूपात दाखविली असली तरी एकूण अभ्यासांती मालवणी बोलीची उच्चारप्रक्रिया आणि व्याकरणिक रचनेचा स्वतंत्र असलेला वेगळा बाज वैशिष्ट्यपूर्ण असाच आहे ही गोष्ट जाणवते.

प्रकरण ४

संस्कृत- मराठी-कोंकणीआणि मालवणी बोली शब्द साधर्म्य -वैधर्म्य

व्याकरणिक रचनेप्रमाणेच मालवणीचा शब्दसंग्रह सुद्धा मराठी कोंकणीपेक्षा वेगळा आहे. सांस्कृतिक संदर्भात ही बोली मराठीपेक्षा काही अंशी कोंकणीला अधिक जवळची असलेली दिसते.संस्कृत ही सर्व देशी भाषांची जननी आहे इथ पासून ते संस्कृत ही 'कृत' म्हणजे संस्कार करून तयार केलेली भाषा आहे असे मतप्रवाह असलेले दिसतात.कोणती भाषा कोणत्या भाषेपासून तयार झाली वा कोणती भाषा मूळ भाषा आहे या विषयी कितीही मत भिन्नता असली तरी वर्णनात्मक भाषा विज्ञानानुसार आज अस्तित्वात असलेल्या भाषांचे वर्णन करताना सापडणारे भाषिक ऋणानुबंध तपासणे हे अधिक महत्त्वाचे आहे. यानुसारच मालवणी बोली,आणि मराठी, कोंकणी भाषा यांचा संस्कृत भाषेशी असलेला संबंध तपासून पाहता येतो.मालवणीतील अनेक शब्द हे मराठी, कोंकणी प्रमाणेच संस्कृत भाषेशी साम्य दाखवतात. उदा. 'वळा' हा शब्द घेतल्यास, मधोमध नारळ फोडून केलेल्या दोन भागांना वळी असे मालवणीत आणि कोंकणीत म्हणतात.हा शब्द बहुधा संस्कृत वलय वरून आला असावा.तसेच किसलेल्या खोबऱ्याला मालवणीत चून तर कोंकणीत चून म्हणतात. हे शब्दही संस्कृत चूर्ण वरून आले असावेत असे म्हणण्यास वाव आहे.

मराठीत 'हळदी कुंकू' हा खास सांस्कृतिक शब्द आहे. या शब्दाचे कोंकणी रुप 'हळद कुकूम' तर मालवणीत 'हळदी कुकूम'असे होते वास्तविक हा शब्द संस्कृतमधील 'हरिद्रादी कुकुम'या संस्कृत शब्दाशी जवळीक दाखवतो.या शब्दातील हरिद्रादीचे हळदी /हळद असे परिवर्तित रुप मराठी कोंकणी, आणि मालवणी बोलीतही दिसते.तसेच, मराठी-

कोंकणीप्रमाणेच मालवणी बोलीतीलही 'कुकुम' हे रूप संस्कृत 'कुंकुम'ला अधिक जवळचे आहे असे पाहता येते.

मराठीतील 'मी'हे सर्वनाम कोंकणीत जेव्हा 'हांव' म्हणून येते तेव्हा संस्कृत 'अहं'ची आठवण येते तर मालवणीतील 'मिया' 'तिया' ही रूपे संस्कृतमधील 'मया' 'त्वया' या सार्वनामिक रूपांची आठवण करून दिल्याशिवाय राहत नाहीत.कोंकणीत आणि मालवणी बोलीत वासाला 'परमळ' म्हणतात. हा शब्द संस्कृत 'परिमल'शी साम्य दाखवितो. मालवणीत आणि कोंकणीतही 'अडको'हा शब्द वापरला जातो मराठीत 'अडका' म्हणतात. हा शब्द सहसा 'पैसो' वा 'पैसा' याला जोडून येतो. याचेही मूळ संस्कृत अर्ध=टंक/टका या शब्दात असावे.सहसा कोंकणीत 'यापुढे कधीही' असा अर्थ सांगण्यासाठी जो 'अतपर'शब्द प्रचलित आहे तो संस्कृत 'अतः परम'अर्थात परम म्हणजे शेवट.शेवट पर्यंत असा या संस्कृत शब्दाचा अर्थ आहे. 'अदृष्टम' या संस्कृत शब्दाशी कोंकणीतील 'अद्रुस्ट'वा 'अतिताय' या कोंकणी शब्दाशी संस्कृतमधील 'अतिता' या शब्दांचे साम्य आहे.संस्कृत'अदृढ'वरून कोंकणीत 'अद्रुट'म्हणजे अर्धवट हा शब्द आला असावा.तसेच कोंकणी भाषेत आणि मालवणी बोलीत नेहमी वापरला जाणारा 'अदृढ' म्हणजे हालणारा हा शब्द संस्कृत 'दृढ-अदृढ'वरून आला असावा असे म्हणण्यास वाव आहे.'अवजाळी' हा कोंकणी आणि मालवणी शब्द संस्कृत अव+ज्वल या धातुशी साम्य दाखवितो.तर 'अळणी'हा कोंकणी मराठी भाषेत ,आणि 'अळवणी' हा मालवणी बोलीत वापरला जाणारा शब्द संस्कृत 'अ लवण' पासून आला असण्याची शक्यता वाटते.'परिसर' या संस्कृत शब्दाचा अर्थ सीमा असा आहे.कोंकणीत आणि मालवणी बोलीत वापरले जाणारे 'पोरुस'वा 'पोरस' आणि मराठीतील 'परस'याच संस्कृत शब्दाशी नाते सांगतात.कोंकणी मालवणीत असे कितीतरी शब्द आहेत ज्यांचा प्रत्यक्ष संबंध संस्कृत भाषेशी दाखविता येतो.संस्कृत 'पीडा' कोंकणीत कधी 'पीडापीड' होऊन दुःखाचे तीव्र रूप व्यक्त करते.'पुत्र' वरून 'पुत', 'फेन' वरून ' फेण' 'अंकुर' वरून 'आकुर' , 'धवल' वरून कोंकणीतील 'धवो'आणि मालवणी बोलीतील 'धयो'संस्कृत'परिणत' वरून कोंकणीतील 'पोरनो' संस्कृत 'ग्लानि' वरून कोंकणी-मालवणीतील 'घुंवळ'असे कितीतरी शब्द या भाषा आणि बोलीशी संस्कृतचे असलेले थेट नाते दाखवितात.'दुहिता'या संस्कृत शब्दातून आलेले 'धुव', 'धुवडी' हे कोंकणी मालवणीतील शब्दही असेच आहेत.

संस्कृतमध्ये 'शाकिनी' म्हणजे भाजीचा मळा मालवणी बोलीत शाक-भाजी असा जोड शब्द प्रचलित असून कोंकणीत विशिष्ट प्रकारे तयार केलेल्या भाजीच्या प्रकाराला शाक असे म्हणतात.हे शब्द आणि मराठीतील 'शाकाहारी'हा शब्द या शाकिनीशी संबंध दाखवितो.मराठीत 'नांदणे' म्हणजे आनंदाने राहणे असा अर्थ आहे.कोंकणी आणि मालवणी बोलीतही तो आहे याचे मूळ संस्कृत 'नंदिन'म्हणजे सुख यात सापडते. संस्कृत 'कंद'वरून 'कांदा', 'कानो', 'कांदो',तर 'कलश' वरून 'कळस', 'कळशी' असे शब्द आले आहेत.एखादे भव्य दृष्य पाहून वा आकस्मिक एखादी गोष्ट ऐकून होणारी माणसाची अवस्था म्हणजे अवाक् अवस्था संस्कृत मध्ये याला 'अ+जल्प'या धातूची रूपे वापरतात. कोंकणीतील 'अजाप'किंवा 'जाप'हा शब्द असाच आला असावा.

आज भात हा सर्रास कुकरमध्ये शिजवला जातो. त्यामुळे शीतावरून भाताची परीक्षा ही संकल्पनाही कालबाह्य होत आहे. जुन्या काळी भात शिजण्यासाठी तांदुळ शिजत टाकण्यापूर्वी पाणी उकळत ठेवीत असत किंवा कोंकण पट्टीत अजूनही भात बाहेरच शिजवतात तेव्हा जे पाणी उकळतात त्याला कोंकणी आणि मालवणी बोलीतही 'आधण' म्हणतात. संस्कृतमध्ये शिजलेल्या भाताला 'ओदन' म्हणतात.असे कोंकणी भाषेत आणि मालवणी बोलीत आज प्रचलित असलेले कितीतरी शब्द दाखविता येतील.अर्थात सर्व देशी भाषांचा संस्कृत भाषेशी असलेला संबंध हा सर्वमान्य आणि सर्व परिचित असला तरी मालवणीचा अभ्यास करताना समोर आलेले संदर्भ या ठिकाणी देणे उचित वाटले.

कूड, बाव, कुडव,माच-माची-माचा ,मानी- मानगो,गीम,शाळा, उदक, शीत,राजु असे कितीतरी शब्द मालवणी बोलीत आणि कोंकणी भाषेत आजही प्रचलित आहेत.या साऱ्या शब्दात संस्कृत डोकावतेच.मालवणीत असलेल्या 'व्हकाल' आणि लग्नात वधुपित्याने द्यायचे देणे ज्याला 'द्याज' म्हटले जाते त्याचाही संबंध विद्या प्रभु यानी 'मालवणी भाषेतील म्हणी' या आपल्या पुस्तकात अत्यंत तपशीलाने मांडला आहे.तसेच 'गुज'पासूनच मालवणी वा कोंकणीत वापरला जाणारा अतिशय मोक्याचा शब्द 'गजाली'आला असावा. रविवारचे 'आदित्यवार' वरून झालेले 'आयतवार'वा 'आयतार' आणि गुरुवारचे 'बृहस्पतिवार'वरून झालेले बिरेस्तार,हे ही संस्कृतचेच संबंध दाखवतात.

विद्या प्रभु या विदुषीनी संस्कृत क्रियाविशेषणांचेही या भाषांशी असलेले संबंध दाखविले आहेत. उदा. 'इह' 'यत्र' पासून 'हय-हांगा तर 'कुत्र' पासून खय, 'तत्र' पासून 'थंय', 'वेगेन' पासून बेगना-बेगीना, 'अभ्यंतर' पासून भीतर असे संबंध दाखविले आहेत. 'ह-हरति' या धातूचा संबंध त्यानी व्हेले, व्हरताशी दाखविला आहे. एक शब्द कोशच बनविता येईल असे कित्येक शब्द या बोलीत आणि भाषेत दिसून येतात. प्रचलित कोंकणी भाषा, मालवणी बोलीत असे शब्द अधिक प्रमाणात असून त्यामानाने मराठीत त्याची परिवर्तित रूपे अधिक आहेत. मालवणी बोली आज संशोधकांच्या शोधात आहे. संस्कृत भाषेशी नाते सांगणारी ही बोली एकाच वेळी मराठी आणि कोंकणीशी संबंध ठेवल्याने समृद्ध झाली आहे. बोलीच्या अधिक शास्त्रशुद्ध संशोधनातून या बोलीच्या वेगळेपणावर निश्चितच प्रकाश टाकला जाईल.

प्रकरण ५.

काही निष्कर्ष

आज जिला 'मराठी भाषा' म्हणून ओळखले जाते ती भाषा महाराष्ट्राची राजभाषा आहे. संपूर्ण महाराष्ट्रात बोलल्या जाणाऱ्या मराठीचे अनेक स्थानिक भेद आहेत. यांना प्रांतिक बोली असे म्हणतात. चांद्या पासून म्हणजे वर चंद्रपूर जिल्ह्यापासून ते तळ कोंकणातील बांद्या पर्यंत मराठीचे अनेक नमुने सापडतात. ग्रियर्सनने तर आपल्या भाषिक सर्वेक्षणानुसार सादर केलेल्या अहवालाच्या सातव्या खंडात कोंकणपट्टीत बोलल्या जाणाऱ्या म्हणजेच ठाण्यापासून कुलाबा, रत्नागिरी, कुडाळी, गोमंतकी, कारवारी, मंगळूरी, केरळी ते कोचीनपर्यंतच्या अनेक बोलींचे वर्णन केले आहे. एकुण महाराष्ट्रात कोंकणी प्रमाणेच वऱ्हाडी, खानदेशी, अहिराणी, कोल्हापुरी या आणि अशा कितीतरी नावांनी स्थानिक बोली प्रचलित असलेल्या दिसतात. आज आंतर राष्ट्रीय भाषा म्हणून संपूर्ण देशांत व्यवहारासाठी इंग्रजीची अपरिहार्यता आहे ही गोष्ट मान्य केली तरी माणसाला आपली अस्मिता, संस्कृती, आपली परंपरा या गोष्टीही जीवनात व्यवहारा इतक्याच महत्त्वाच्या वाटतात. माणूस जगाच्या पाठीवर कुठेही गेला तरी तो आपल्या सांस्कृतिक बोलीला विसरू शकत नाही. परंतु आधुनिक शिक्षण आणि सांस्कृतिक पर्यावरणाच्या होणाऱ्या परिवर्तनाचा परिणाम प्रामुख्याने बोलीभाषेवर इतक्या जलद गतीने होत आहे की बोलींचे रक्षण करणे ही काळाची गरज ठरू लागली आहे. वास्तविक आजपर्यंत कित्येक बोली काळाच्या प्रवाहात नामशेषही झाल्या आहेत. आज उपलब्ध साधनांचा आधार घेवून हे नामशेष होणे काही प्रमाणात थांबविता येवू शकते आणि म्हणूनच अशा बोलींचा वर्णनात्मक अभ्यास होण्याची गरज आहे. या अभ्यास प्रकल्पात अनेक त्रुटी आहेत. मुख्य म्हणजे मराठी-कोंकणी भाषा आणि मालवणी बोली यांचा वर्णनात्मक अभ्यास करण्यासाठी लागणाऱ्या साधनांच्या अनुपलब्धीमुळे ध्वनिलिपीचा वापर करता आला नाही. त्यामुळे शास्त्रशुद्ध वर्णन करण्याला मर्यादा आली. स्थूल अभ्यासातून हाती आलेले निष्कर्ष मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

----- महाराष्ट्राच्या पश्चिम किनारपट्टीच्या लगत असलेल्या भूभागास स्थूलमानाने कोंकण असे म्हटले जाते.कोंकण प्रदेशात बोलली जाते ती 'कोंकणी'असे म्हटले जाते. 'कोंकणी' ही मराठीची प्रांतिक पोटभाषा म्हणूनच मागची अनेक वर्षे उल्लेखिली जात होती.

-----अनेकवर्षे वेगवेगळ्या पातळ्यांवर झालेल्या संघर्षातून इ. स.१९८६ या वर्षी 'कोंकणी' ही भाषा म्हणून तिचा आठव्या परिशिष्टात समावेश केला गेला.आणि 'कोंकणी' ही 'भाषा'म्हणून मान्यता पावली .परंतु ही संपूर्ण कोंकणची कोंकणी भाषा नसून ग्रियर्सनने ज्या प्रदेशाला मध्य कोंकण आणि दक्षिण कोंकण म्हटले होते केवळ तेवढ्याच कोंकण प्रदेशात बोलली जाणारी बोली आहे.हीच आज कायदेशीर गोव्याची राजभाषा आहे. अर्थात कोणतीही भाषा ही बोलीतूनच निर्माण होते.

----- आज प्रमाण भाषा म्हणून ओळखली जाणारी मराठी यादव काळात बोलीच होती. यादव काळानंतर या बोलीत निर्माण झालेले दर्जेदार आध्यात्मिक – तत्वज्ञानपर साहित्य, शाहिरी रचना आणि पुढे अव्वल इंग्रजी काळात ब्रिटीश सरकारच्या योजनेमुळे भाषांतराला चालना मिळाल्याने निर्माण झालेले भाषांतरित साहित्य, शिक्षण विषयक पुस्तके, मराठी लेखनाला प्रोत्साहन देण्यासाठी ब्रिटीश सरकारने स्थापन केलेली दक्षिणा प्राइझ कमिटी.या अनेक घटना हळूहळू महाराष्ट्री बोलीपासून मराठी भाषा अवस्थांतरित होण्यास कारणीभूत ठरल्या.

----- महाराष्ट्री बोलीपासून हळूहळू मराठी भाषा निर्माण झाली परंतु उर्वरित महाराष्ट्रातील भाषिक परिवर्तनापासून मध्य आणि दक्षिण कोंकण प्रांत दूर राहिला. त्यामुळेच मध्ययुगीन म्हणजे सुमारे सोळाव्या शतका पर्यंतच्या कोणत्याही मराठी (महाराष्ट्री) साहित्यात वापरलेली भाषा ही आजच्या कोंकणीला जवळची असलेली दिसते.

-----सोळाव्या शतकापासून अव्वल इंग्रजी कालखंडापर्यंत महाराष्ट्रीचे शिवकालीन , पेशवेकालीन असे कालिक भेदही झालेले दिसतात.त्या काळात महाराष्ट्रात निर्माण झालेल्या साहित्याचा प्रभाव आज ज्या प्रदेशाला महाराष्ट्राचा सिंधुदुर्ग जिल्हा आणि गोमंतक म्हणून ओळखले जाते त्या कोंकण प्रदेशातही पडत होता.त्यामुळेच ग्यानबा तुकारामाचा गजर आजही

या प्रदेशाचा सांस्कृतिक गजर मानला जातो. भागवत सप्ताह ,गुरुचरित्राची पारायणे महाराष्ट्राप्रमाणेच आजही या प्रदेशात केली जातात.

----मराठी संतसाहित्य,पुराणे यांचा गोमंतकीय जनमानसावर इतका गहिरा प्रभाव होता की नव ख्रिस्ती लोकांची आध्यात्मिक भूक भागविण्यासाठी फादर स्टिफन्सलाही संत ज्ञानेश्वरांच्या शैलीचे अनुकरण करावेसे वाटले ,लोकमानसात भक्तीचा झरा निर्माण करणारी संत नामदेवाची कीर्तन परंपरा गोमंतकात आजही सुरु असलेली दिसते.

----एकूणच गोमंतकात निर्माण झालेल्या आणि पोर्तुगीजांच्या इक्विझिशनच्या कडक दहनोत्सवामधूनही (आउत द फॅ) ताऊन सुलाखून निघालेल्या उपलब्ध मराठी रचना आणि ख्रिस्ती मिशनरी साहित्य पाहिल्यास गोमंतकावर असलेला महाराष्ट्रातील साहित्याचा प्रभाव किती जबरदस्त होता हे लक्षात येते.

----सतराव्या शतकानंतर मात्र पोर्तुगीजांच्या आडमुठी धोरणामुळे महाराष्ट्रातील भाषा साहित्य यांच्यापासून गोमंतक दूर राहिला.म्हणूनच पुढील काळात महाराष्ट्री बोलीची झालेली स्थित्यंतरे गोमंतकीय भाषेत दिसत नाहीत.परिणामी आजची कोंकणी भाषा प्रमाण मराठी पेक्षा वेगळी आणि यादवकालीन मराठीला जवळ असल्यासारखी वाटते.

----मालवणी ही मराठीची बोली असली आणि ती कोंकणी भाषेच्या सीमेवरील बोली असली तरी त्यातील बहुतेक उच्चार प्रक्रियाही कोंकणी मराठीपेक्षा बरीच वेगळी आहे. काहीवेळा कोंकणी मालवणीतील प्रत्यय वा शब्द लिखित स्वरूपात सारखे असले तरी त्यांच्या उच्चारात फार मोठे वैधर्म्य आहे.

----संस्कृत भाषेशी नाते सांगणारी ही बोली एकाच वेळी मराठी आणि कोंकणीशी संबंध ठेवल्याने समृद्ध झाली आहे.बोलीच्या अधिक शास्त्रशुद्ध संशोधनातून या बोलीच्या वेगळेपणावर निश्चितच प्रकाश टाकला जाईल.

----आज आधुनिक शिक्षण आणि सांस्कृतिक पर्यावरणाच्या होणाऱ्या परिवर्तनाचा परिणाम सर्वच भाषांवर जलद गतीने होताना दिसतो आहे. जुन्या पीढीच्या तोंडी असलेले कित्येक शब्द, म्हणी, वाक्प्रचार हळूहळू भाषेतून नाहीसे होत आहेत. भाषेतील सांस्कृतिक, सामाजिक तसेच पर्यावरणीय संदर्भ काळाच्या ओघात अनाकलनीय होऊ लागले आहेत. शिक्षणामुळे स्थानिक बोलींमध्ये दुर्लक्ष झाल्याने त्या नष्ट होऊ लागल्या आहेत. या पार्श्वभूमीवर एक बोली म्हणून मालवणीचेही जतन करण्याची गरज वाटू लागली आहे.

मराठी-

मी गोव्यात राहतो. कोंकणी ही गोव्याची राजभाषा आहे. गोव्यात कोंकणी प्रमाणेच मराठीलाही भाषिक स्थान आहे. गोव्यातील मंदिरांमध्ये, शाळांमध्ये, पत्रकारितेमध्ये, सांस्कृतिक आणि पारंपरिक व्यवहारांमध्ये लिखित स्वरूपात मराठी भाषेचाच वापर केला जातो ही वस्तुस्थिती नाकारता येत नाही.

कोंकणी -

हांव गोयांत रावता. कोंकणी ही गोंयची राजभाषा आसा. गोयांत कोंकणीभशेनुच मराठीक जागो आसा. गोंयच्या देवळांत, इस्कोलांत, वर्तमानपत्रांत, संस्कृतीक आनी परंपरीक व्यवहारांत बरपावळ चडशी मराठीतल्यानुच जाता हे कोणुच न्हयकारुंक शकना.

मालवणी-

मी गोयात रावता. कोंकणी ही गोयाची राजभाषा आसा. गोयांत मराठीचीय जागा कोंकणी सारखीच आसा. गोयातल्या देवळांनी, शाळांनी, वर्तमानपत्रांनी, सांस्कृतिक आणि पारंपरिक व्यवहारासाठी अधिकतो मराठीचोच वापर करतात ही गजाल कोणच नाकारुंचा नाय.

परिशिष्ट १

कोंकणी भाषा आणि मालवणी बोलीतील काही उक्ती

मालवणी बोली आणि कोंकणी भाषेत सर्रास वापरल्या जाणाऱ्या काही उक्ती, वा म्हणी नमुन्यासाठी खाली दिल्या आहेत.

मालवणी--उक्ती

१. आवळ्यात कावळो, चिचेत ढॉर उसलात पॉर.
२. उंडे उंडग्याच्यो, शिरवाळ्यो दांडग्याच्यो,
घावन सबूरीचे, पोळ्यो गरतीच्यो.
३. वलाटाचो बाबा खलाट्याची बाय,
बाबाक बाय रेटीत जाय.
४. शिवताल्याच्या बसा नये उजव्याक नि रडताल्याच्या बसा नये डाव्याक.
५. दिवचा तर देवान नायतर आवशीच्या घोवान.
६. आवळो खावचो पाणी पिवचा माहेराक जावचा
गाजर खावचो पाणी पिवचा घराक(सासराक) जावचा.
७. येळवाची आग नि चेडवाची जाग सारखी.
८. पयल्या दिवसा पावणो, दुसऱ्या दिवसा पै,
तिसऱ्या दिवसा खुट्यार व्हरान ठेय.

९. पावणे-पै वड्याचे , शेजारी-पाजारी मढ्याचे.
१०. कावळ्याक इला जावचा
ढाकार निमित्त ठेवचा.
११. हालात ख्याल, वावटुळीत दिवो
१२. तुका नाय माका नाय घाल कुत्र्याक
१३. खालाला सरता नि बोललाला उरता
१४. बारा रेडे धुयत पण एक देव धुवचो नाय
१५. शाण्याची चाकरी करुची पण मुख्याचो धनी जाव नये
१६. चुलीतला लाकूड चुलीतच जळाक होया.
१६. पक्षासाठी पिंजऱ्याची गरज काय? दारात एक झाड लाय.
१७. घर बघून लोणचा मागूचा नि झाड बघून घाव घालूचो.
१८. गुळ नाय तर गुळाची वाणी होयी.
१९. भाकरी बगुची काठात, व्हकाल बगुची व्हटात.
२०. हात गोड काय राट गोड.
२१. नटतय मी बापडा, तीन माझी ,
नेसलय ता एकाचा, दांडयेवरचा लोकाचा आणि याक दिताला.

२२. कोको मिटाक जाता , मगे पावस येता.

२३. असळसा तापे, मघा वाफे, पूर्वा येई पूर;
त्या वर्षी पीक येई भरपूर.

२४. लागतीत मघा तर चूलीकडे हगा,
नाय लागतीत मघा तर टकामका बघा.

२५. आराड गे बेडके सांज जावंदे
आयेक आमच्या घरा येवंदे

या केवळ नमुन्यासाठी दिलेल्या उक्ती आहेत. मालवणी बोली ही मुळी अशा उक्तींचेच भांडार आहे. वाच्यार्थापेक्षा लक्ष्यार्थ आणि व्यंगार्थाने भरलेली अशी ही बोली आहे. कामासाठी गेलेला एखादा माणूस जर काम न करता हात हालवीत आला, तर 'आयलो पडवळी हालयत.' (पडवळी म्हणजे हात. -नागासारखी दिसणारी पडवळ ही भाजी बहुधा पावसात प्रत्येकाच्या परसात असते.) अशीच प्रतिक्रिया दिली जाते. एखाद्या विधवा बाईला आपल्या नवऱ्याच्या मृत्युनंतर घडलेल्या घटनेचा संदर्भ द्यायचा असेल तर ती 'आमचो खलास बावटो गालो आणि.....' या ठिकाणी बावटा म्हणजे निशाणी वा झेंडा. त्या काळात ललाटीचे कुंकू हा तिच्या नवऱ्याच्या अस्तित्वाचा 'बावटा' (निशाणी/झेंडा) मानले जाई. या आणि अशा कितीतरी उदाहरणांतून मालवणी बोलीची ही वैशिष्ट्यपूर्ण शैली दाखविता येईल.
कोंकणी --

१. अमर वाचल्यार पंडीत जायना.

२. हालता त्या फातरार उबे रावचे न्ही .

३. उलंवक कळना जाल्यार खय ताँड धापचे.

- ४.अन्न आनी खोशी,वर्तता मनशा भलायकी.
- ५.अस्वल मारचे पयली चामडे विकता.
- ६.पिशा हातात दीली वात पिशे नाचता सगली रात.
- ७.कसतलो कसता,मेरेवेलो किद्याक पोरावता?
- ८.अंकुश आसा म्हण हस्ती मोलायलो.
- ९.जळोव आसा म्हण मरणाक उबो रावलो.
- १०.वाटेवयल्या वागा,म्हाका येवन खा गा.
- ११.हांव हासता देसाक, देस हासता म्हज्या भेसाक.
१२. आपल्या पायांमुळां कुवाळो कुसला,दुसऱ्याली सांसवा वेचता.
१३. खांवक मी जाणा,दीवक बाबा जाणा.
- १४.बेकार ठंय कुले तासता.
- १५.मडक्यांतल्यान कायलीत पडलो, कायलीतल्यान उज्यात, जळून गोबोर जालो.
- १६.कुंभाराक मडकी धड ना .
- १७.कोंकण्याल्या भटापाश्ट.
- १८.कोल्याक किदें शिदांव फारीक करचो पडटा?

- १९.चोरी करची आपल्या गावात भीक मागची दुसऱ्याच्या गावात.
२०. दार काडीना जाल्यार एक अन्याव, दार काडल्यार हजार अन्याव.
- २१.दिव्यात वात तोंडात हात.
- २२.दुबळ्याच्या भुरग्याची गोमटी लांब, गिरेस्ताच्या भुरग्याची जीब लांब.
- २३.न्यायाक नीतीचें बळ, अन्यायाक धुमक्याचें बळ.
- २४.परशान बायल खाली, गजालीन शेणलो घोव.
- २५.पाद्री पदलो, बोवाळात इगर्ज नागयली.

मालवणीप्रमाणेच कोंकणी भाषकही आपल्या व्यावहारिक बोलीत अशा काही खास उक्ती सहजपणे वापरतात.उदा. 'अवदिसा भेटे, कापसार कपल फुटे.'अवदिसा ही किती त्रासदायक असते हे सांगताना कापसासारख्या मऊशार वस्तुवर सुद्धा डोके फुटण्याची भीती व्यक्त केली आहे. यातील व्यंग्यार्थ बरेच काही सांगून जातो. किंवा 'अति शाण्याक फातरां शीत' सारखी उक्ती मराठीतील 'अति शहाणा त्याचा बैल रिकामा'या म्हणीशी साम्य दाखवित असली तरी ज्यादा शाहाणपणा करणाऱ्याला दगडच खावे लागतात.हे ठसक्यात सांगताना दिसणारा खास कोंकणी बाणा या उक्तीत दिसतो.किंबहुना त्याच्या उच्चारण्यातून हा विशेष अधिक प्रभावीपणे जाणवतो.

परिशिष्ट २.

कोंकणीभाषा, मालवणी बोली आणि मराठी भाषा यांच्यातील सांस्कृतिक संबंध तपासण्यासाठी खाली काही निवडक मराठी आणि कोंकणी भाषेत वापरल्या जाणाऱ्या म्हणी आणि तत्सम अर्थाच्या मालवणी बोलीतील म्हणी त्यांच्या मूळ अर्थासहित दिल्या आहेत.

मराठी म्हण	कोंकणी म्हण	मालवणी म्हण	अर्थ
संपणाऱ्याचे संपते कोठावळ्याच्या पोटात दुखते.	कसतलो कसता मेरेवयलो किद्याक पोरावता?	धनी दीता भंडाऱ्याचे पॉट किद्याक दुखता?	मदत करणारा मदत पण मध्यस्थीच्या मनात द्वेष निर्माण होतो.
नालासाठी घोडा	१. जळोव आसा म्हण मरणाक उबो जालो	१.अंकुश आसा म्हणान हत्ती घेतलो	छोटी गोष्ट आहे म्हणून त्याला लागणारी मोठी गोष्ट आणणे
आ बैल मुझे मार	वाटेवयल्या वागा,म्हाका येवन खा गा	ये रे कुत्र्या चाव रे माका	गरज नसताना संकटाला आमंत्रित करणे
आईजीच्या जीवावर बाईजी उदार, सासुबाईच्या जीवावर जांवई सुभेदार	मेजावेले केळे काडून फिल्याद जोडप	आयजीच्या जीवार बायजी उदार सासबायच्या जीवार जावय सुभेदार	दुसऱ्याच्या पैशाची उधळपट्टी करून आपले नाव पुढे करणे
आजा मेला नातू झाला	आजो मेलो नातू जालो	बोध उठलो आनी जखीण बसली.	एकाच्या मागे दुसरा तयार होणे.
आगीवाचून कड नाही आणि मायेवाचून रड नाही.	उज्याबगर भाजना(शिजना)बगर करगना(वितळ ना)	आगीवाचून कड नाय मायेवाचून रड नाय.	कोणत्याही परिणामासाठी योग्य कारण असावे लागते.

आग रामेश्वरी, बंब सोमेश्वरी	शेट रीवणा, सत्री कुस्मणा	दुखता कानात ओतता वानात	गरज एके ठिकाणी तर उपाय दुसऱ्या ठिकाणी करणे
आपण मेल्याशिवाय स्वर्ग दिसत नाही	आपणे मेल्याबगर सर्ग दिसना	सांगल्यापेक्षा केल्ला बरा, कपाळ आपटून मेल्ला बरा	दुसऱ्यांकडून कामाची अपेक्षा करण्यापेक्षा आपणच त्रास घेणे अधिक चांगले
मी हसते लोकाला, शेंबूड माझ्या नाकाला	हांव हासता देसाक, देस हासता म्हज्या भेसाक	मी हसतय लोकाक शेंबूड माझ्या नाकाक	लोकांच्या दोषाना हसणाऱ्याच्या दोषाना लोक हसतात
आपल्या डोळ्यातील मुसळ दिसत नाही, दुसऱ्याच्या डोळ्यातील कुसळ दिसते	आपल्या पायामुळा कुवाळो कुसला, दुसऱ्याली सासवा वेंचता	दुसऱ्याच्या डोळ्यातला कुसाळ दिसता आपल्या डोळ्यातला मुसाळ दिसणा नाय.	आपण दोषांचे आगर असूनही दुसऱ्याचे छोटे छोटे दोष पाहणे
आंबट खाई त्याला खवखवे	आंबुस खाल्याचे गळ्यांत कचरता	खाता तेका खवखवता	वाईट करणाऱ्याच्या मनात भीती असतेच
आगीतून सुटला फोफाट्यात पडल	मडक्यातल्यान कायलीत पडलो, कायलीतल्यान उज्यात पडलो, जळून गोबर जालो.	घोवाच्या भयान घेतला रान थय भेटलो मुसलमान तेणी कापला नाक- कान	एका कठीण परिस्थितीतून सुटून त्याहीपेक्षा कठीण परिस्थितीत अडकणे
आधीच मर्कट तशातही मद्य प्याला	पिशां हातीत दीली वात, पिशें नाचता सगली रात	माकडाच्या हातात कोलीत	अर्धवट माणसाच्या हातात अधिकार मिळाल्यास संपूर्ण कामाचा नाश होता
उपटला सूळ	अर्ध्या माडार चडून	हगुर्डा खाकेक	एकदा मागे लाऊन

खांद्यावर घेतलाच पाहिजे	हात सोडचे न्ही	मारला तर निस्तारुक होया	घेतलेले लचांड पूर्ण पेलले पाहिजे
एका हाताने टाळी वाजत नाही	फातरार फातर घासल्याबगर उजो पेटना	एका हातान टाळी वाजुची नाय.	एखाद्या कामासाठी दोन गोष्टींचा योग आवश्यक असतो.
कामातुराणाम न भयम न लज्जा	हागच्याफुडे वागरे खंचे	नगाच्याची घाय थंय तुणतुण्याचा काय?	मोठ्या गोष्टीपुढे त्यामानाने कमी महत्त्वाच्या गोष्टी लक्षात येत नाहीत
कानामागून आली तिखट झाली	आगासली ती मागासली मागासली ती कापुसली	आगासला ता मागासला पाठसून इल्ला गुरवार झाला	मागच्याने पुढच्याना मागे टाकून पुढे जाणे
१.कावळा राजवाड्यावर बसला म्हणून राजहंस होत नाही	पालखेत बशिल्लो सुणो हाडूक पळवन उडकी घेतलोच	पालखेत बसयलो तरी कुत्रो तो कुत्रोच	मूलप्रवृत्ती सहज बदलत नाहीत
वासरांत लंगडी गाय शहाणी गावंढ्या गावात गाढवीण सवाष्ण.	कुड्ड्या त काणो राजा.	नाय माड थय राजा ताड	जिथे काहीच नसते तिथे थोड्यालाही महत्त्व प्राप्त होते.
कोणाच्या ग म्हशी कोणास उठाबशी	कोणाच्या वराडा कोण मुरड	गावात म्हाळ आणि कुत्र्याक बोवाळ	कार्याशी संबंध नसलेल्यानी कार्यात भाव खाणे.

कुभाराची सून कधी तरी उकिरड्यावर येईलच	उदकांत हागिल्ले उफेल्याबगर रावचे ना	पाणयात हगलाला उफायल्या शिवाय कसा रवात?	उघड गोष्टी लपून राहत नाहीत
गाढवाला गुळाची चव काय?	१. कुंडो खातल्याक उंड्याची चव किदें/ २. कुणब्या हातांत जवाद(मांस) दिली.आंबीली वांगडा भाजून खाल्ली	गवात आणि गुळा सारख्याच	एखाद्या गोष्टीचे महत्त्व न समजणे
गाजराची पुंगी वाजली तर वाजली नाहीतर मोडून खाल्ली	आयल्यार पावस नाजाल्यार ओत	उडलो तर कावळो, बुडलो तर बेडूक	संधीचा दुहेरी फायदा पाहणे
घ घा ची विद्या येते पण द दा ची विद्या येत नाही.	खावंक मी जाणा दीवंक बाबा जाणा	चुरमे लाडू बेसन लाडू तू करतलय मी खातलय	दुसऱ्याकडून वसुली उकळून आपण ऐशाराम भोगणे
घाईत घाई आणि विंचू डसला ग बाई	कुशील्यार सुणे हागले/ओज्यार बिजे	येळात येळ आणि शिगम्यार खेळ/ लगीन इला लागाक आणि व्हकलेक ाला हगाक	आधीच वेळ नसताना वेळ खाणाऱ्या गोष्टी पुढ्यात येणे

संदर्भ ग्रंथ

१. सोमण अंजली, 'भारतीयभाषा परिचय', संपादक-डॉ. काळे कल्याण / डॉ. सोमण अंजली, आधुनिक भाषाविज्ञान, प्रतिमा प्रकाशन, द्वि. आ., पुणे १९९९, पृ. २८१.
२. कुलकर्णी कृ. पा., भाषाशास्त्र आणि मराठी भाषा, ओरिएंटल बुक एजन्सी, पुणे, १९२५, पृ. १५१
३. कुलकर्णी कृष्णाजी पांडुरंग, 'भाषाशास्त्र आणि मराठी भाषा', प्र. आ., ओरिएंटल बुक एजन्सी, पुणे १९२५
४. जोशी प्र. न., 'मराठी देश- मराठी भाषा', सुबोध भाषाशास्त्र, स्नेहवर्धन प्रकाशन, द्वि. आ., पुणे २००३, पृ. १०३
५. उपरोक्त, पृ. १०६
६. संपा. प्रभुदेसाई, डॉ. वि. बा., घवी रवींद्र, 'भौगोलिक व्याप्ती राजकीय स्थित्यंतरे आणि त्यांचा वाङ्मयावरील प्रभाव'-गोमंतकीय मराठी वाङ्मयाचा इतिहास, खंड १ प्र. आ., गोमंतक मराठी अकादमी, पणजी-गोवा, पृ. १२
७. उपरोक्त-पृ. १५
८. तत्रैव
९. उपरोक्त पृ. २४
- १० (A survey of Marathi Dialects II Kudali, Ghatage A.M., The State Board for Literature and Culture, Bombay १९६५ , Introduction

११(A survey of Marathi Dialects II Kudali,Ghatage A.M.,The State Board for Literature and Culture, Bombay१९६५ ,Introduction)

This document was created with Win2PDF available at <http://www.win2pdf.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.
This page will not be added after purchasing Win2PDF.